

Šindelář, Bedřich

Čarodějnictví a jeho pronásledování u nás do r. 1526

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1981, vol. 30, iss. C28, pp. [177]-206

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102372>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BEDŘICH SINDELAR

ČARODĚJNICTVÍ A JEHO PRONÁSLEDOVÁNÍ U NÁS DO R. 1526

Pověrečná víra v demony, kouzla a čary představuje nejstarší prvky náboženského vývoje v jeho počátečním stadiu. Fantastická víra v kouzla a čary pochází zejména z neznalosti přírodních zákonů, a pokouší se proto přírodní jevy vysvětlovat představou, jako by někteří vybraní lidé za podpory démonů, ďáblů a podobně dokázali čarovat a pomocí kouzel dovedli působit na přírodu a jiné lidi v kladném anebo v záporném smyslu. Odtud se pak později — zejména pod vlivem křesťanství — rozlišovala kouzla přinášející lidem domněle užitek a prospěch (tzv. bílá magie) anebo čarování způsobující jim prý škodu anebo dokonce i smrt (tzv. černá magie).

Naznačené představy vyskytující se v hojném počtu v předkřesťanském období se mezi lidmi udržely i po přijetí křesťanství, a nebylo tudíž pro církevní představitele christianizačního procesu zrovna snadné, když se pokoušeli o jejich vymýcení. Obzvláště když i samotní příslušníci kléru byli celým systémem křesťanského myšlení nezbytně nuceni, i když v poněkud pozměněné podobě, pokračovat rovněž ve fantastickém způsobu myšlení, jaký de facto předpisovala i víra ve všemohoucího boha křesťanů. O něm pak hlásali, že prý dokáže provádět nevidané zázraky a zajistit si takto vedoucí postavení nad zavrženými starými pohanskými bohy a bůžky, které křesťanství ostatně degradovalo na pouhé demony, ďáblů a čerty.

Tak tomu bylo zhruba i v našich zemích, když naše vládnoucí přemyslovská knížata v Čechách a Mojžírovci na Moravě sáhli k pokřesťanštění svých území a pokoušeli se pak z lidu postupně vymýtit staré, takzvané pohanské představy a zvyklosti, které bývaly nezřídka ideovou oporou pro případná opoziční hnutí proti vládnoucímu režimu. Odtud pak pramenilo úsilí jak světských vládců, tak i přestanských duchovních o odstraňování přežitků z předchozího, takřčeného pohanského období z povědomí obyvatelstva, které bylo naopak všemožně nabádáno i nuceno, aby se přidržovalo principů křesťanství. Křesťanský monoteismus představoval pro feudální vládců závažnou oporu při ovládnutí mas, a proto rozvoji křesťanství i jeho ideologii namnoze poskytovali plnou podporu.

Kouzelníci, hadači a věštcí byli jakožto představitelé předkřesťanského

způsobu života křesťanskými panovníky zpravidla pronásledování, ježto pomocí svých magických praktik dovedli v masách prostých lidí udržovat svou autoritu a stanuli pak nezřídka v čele revolt namířených proti „křesťanským novotářům“, o nichž kouzelníci prohlašovali, že zradili starou víru svých otců.¹

Za neklamný projev odporu našich křesťanských knížat proti nebezpečí hrozícímu jejich režimu od tzv. pohanské reakce možno pokládat známá nařízení knížete Břetislava II. z roku 1092,² jež náš kronikář Kosmas, současník oné významné události, zaznamenal ve své kronice následujícím líčením: Břetislav „... vyhnal pryč ze své země všechny čaroděje, kouzelníky a hadače; rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech sprostý lid ctil. Též i pověrečné zvyky, jež vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o letnicích tím, že přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se děly v lesích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně bezbožné kratochvile, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volající prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích, tyto všechny ohavnosti a jiné bezbožné výmysly vyplnil ten dobrý kníže, aby se již budoucně nedály v lidu božím...“.³

Citovaná slova kronikáře možno považovat za nejstarší nařízení světské moci u nás proti čarodějnictví, nicméně s tou výhradou, že nařízení se netýká ani tak samotného čarování, jako spíše celého komplexu předkřesťanských náboženských představ, v nichž sice značný význam připadl právě magické složce, která však sama o sobě není hlavní pohnutkou pro zákrok knížete, nýbrž byly to převážně politické důsledky z oněch představ vyplývající, jež se stávaly — anebo alespoň mohly stát — ideovou oporou reakčních hnutí proti raně feudálnímu systému, za jehož rozmach a upevňování se kníže rázně zasazoval. Přežitky z předkřesťanského období, projevující se ve společenském vědomí raně feudální společnosti, rušivě zasahovaly do formující se ideologické nadstavby této nové dějinné epochy. Břetislavem v r. 1092 stanovený trest vyhnanství je však poměrně mírný a celkem humánní.⁴ Nedá se kupříkladu srovnat s daleko

¹ Sr. Lubor Niederle, *Život starých Slovanů*, Praha 1916, II. 1, str. 215—217. — Pro Kosmu byla kupř. bájná kněžna Libuše „hadačkou jako Kumská Sibylla“ a obě její sestry Kazí a Teta byly kouzelnicemi a čarodějnicemi jako byla kdysi Medea z Kolchidy anebo Kirké Aiaiská; *Kosmova Kronika česká* (překlad Karla Hrdiny), Praha 1949, I, 4.

² Alespoň náznak podobných tendencí možno hledat již v dekretech Břetislava I. z r. 1039, které považujeme za naši nejstarší souvislou právní památku a zároveň za nejstarší zákon, o němž jsme bezpečně informováni. Možno jej spatřovat zejména v zavedení „božích soudů“ (ordálů) do soudního řízení za přímé účasti křesťanských kněží. Jedním z účelů zavedení této novinky bylo vytlačit přežívající starobyrou přísahu k božstvům země a slunce ze soudní praxe z předkřesťanského období; sr. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, str. 55. O funkci a významu ordálu, jež se staly u nás v 11. a 12. století neodlučitelnou součástí obyčejového soudního řízení u nás, informuje Jan Kapras, *Soudy boží vodou a ohněm v českém právu* (Sborník věd právních a státních, roč. 33/1933); sr. i Vaněček, l. c., str. 120—121.

³ *Kosmova Kronika česká*, str. 143.

⁴ V jiných zemích existovala v té době mnohem přísnější opatření. Kupř. aragon-

ostřejším přístupem církevních míst v pozdějších stoletích, kdy pod vlivem scholastické „učenosti“ a papežské inkvizice došlo v postoji k čarodějnictví k neobyčejnému zpřísnění a k tvrdému postupu, který směřoval k upalování osob obviněných z čarodějnictví, k jejichž domnělému usvědčení se používalo tak hrozného a takřka neodolatelného prostředku, jakým byla tortura, považovaná tehdy za běžný a legální prostředek.

Původně mírné prostředky, pomocí nichž hlavní odpůrci christianizace, tito potencionální či faktičtí vůdcové a podněcovatelé tak řečených „pohanských revolt“, byli posíláni do vyhnanství, aby nemohli mařit dílo konzolidace raně feudálního státu, se setkávaly zřejmě s nepřilíš výrazným efektem v christianizačním procesu, ježto zbytky starých, předkřesťanských představ se nadále houževnatě v hlavách lidí udržovaly. Zajímavým dokladem pro naznačená fakta jsou nám dvě památky pocházející pravděpodobně z doby biskupa Heřmana (1098—1122). Je to sbírka latinských kázání zvaná „homiliář opatovický“⁵ a k němu se pojící náš nejstarší a po mnoha stránkách cenný zpovědní seznam „Canon poenitentialis“,⁶ představující soubor pravidel a pokynů pro kajícíky. Obě dvě uvedené církevní památky podávají zajímavé svědectví o tehdejší mentalitě jak mezi prostým lidem, tak i mezi duchovenstvem, zejména nižším. V homiliáři najdeme důtklivou výzvu ke kněžstvu, aby vytrvale napomínalo lid, aby zanechal starých pohanských zvyků, a přestal se uchýlovat k čarodějníkům, hadačům a podobně. Nikdo nesmí čarodějníkům poskytovat úkryt a ochranu, nýbrž má jejich přítomnost neodkladně oznámit biskupovi anebo svému nejbližšímu duchovnímu, aby tak mohla být zjednána náprava a provinilci potrestáni. Tresty za provinění související s manipulacemi magického

ský Ramir I. vydal okolo r. 1055 nařízení, podle něhož se čarodějnictví trestalo upálením, a sicilský panovník Roger II. (zemřel r. 1154) stanovil trest smrti za podávání tzv. kouzelných nápojů na vzbuzování lásky, a to i tehdy, když oním nápojem nikdo neutrpěl škodu (sr. J. Hansen, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung*, München-Leipzig 1900, str. 76, a 117). — Dekrety uherského krále Štěpána (997 až 1038) již rozlišují mezi pojmy „malefica“ a „striga“. Osoba usvědčená poprvé z čarodějnictví měla být přivedena do kostela a tam pomocí postu a pokání přivedena znova k víře, kterou prý zradila. Byla-li přistižena podruhé, mělo jí být rozežhaveným klíčem od kostela vypáleno znamení kříže na prsou, na čele a mezi lopatkami. Po třetí měla však být přistižena osoba odevzdána světské moci k potrestání. Avšak pro čarování ve spojení s travičtstvím tento postup neměl platit a usvědčená osoba měla být hned poprvé předána světské justici, která podle míry provinění pak vyměřovala trest (Hansen, l. c., str. 76 a sr. Richard Horna, *Příspěvky k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku*, Bratislava 1928, I, str. 8 a sr. též německé vydání této práce *Zwei Hexenprozesse in Pressburg*, Bratislava 1933, str. 13—15).

⁵ Uveřejnil jej Ferdinand Hecht, *Das Homiliar des Bischofs von Prag, Praha 1863*; k jeho vzniku sr. Frant. Hrubý, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, Praha 1917 (zv. otisk z ČCH roč. 22 a 23), str. 41. V homiliáři kupř. čteme: „Sortes et characteres pro nihilo habendi sunt“ (Hechts. 21); „strigas et fictos lupos credere est opus diaboli“, „veneficia et incantationes opus sunt diaboli“ (s. 66); „daemones non sunt collendi“ (s. 57); „...auguria sunt idolorum cultus...“ (s. 11); „...auguris fides nulla habendi sunt“ (Hecht s. 21); „strigas et fictos lupos credere est opus diaboli“, podává Hansen, *Zauberwahn*, str. 1—36.

⁶ Tento kánon uveřejnil poprvé Const. Höfler v předmluvě ke *Concilia Pragensia*, Praha 1862, str. VII a další a znova pak Hecht, l. c., str. 81 a další.

charakteru byly stanoveny celkem rozumně a mírně. Zároveň však možno v homiliári zjistit krutý starozákonní citát z druhé knihy Mojžíšovy (kap. 22, verš 18): „Maleficos non patieris vivere“, který v českém překladu Kralické bible drsně a nesmlouvavě vyzývá: „Čarodějníci nedáš živu býti“. ⁷ Tento citát se měl stát osudným až v pozdějších stoletích vrcholného feudalismu, když se na něj zejména zaměřila pozornost jisté části scholastiků a inkvizitorů, kteří se ve svém fanatismu onoho citátu s oblibou dovolávali a za čarodějnictví pak vyšli s požadavkem nejvyššího trestu.

V opatovickém homiliári i v citovaném kánonu najdeme řadu zajímavých charakteristik rozličných pověr té doby. Bylo by však na druhé straně ošidné, kdybychom je pokládali za typické a charakteristické jen pro naše poměry. Je totiž třeba vědět, že náš homiliář vydatně čerpal ze všeobecně tehdy používaných sbírek kázání a též námi uvedený kánon čerpal z největší části z oblíbené sbírky wormského biskupa Burcharda, sestavené v letech 1012—1023. Ovšem v obou případech můžeme při tom upozornit na pronikání západoevropských církevních a církevně právních hledisek k nám. ⁸ Nelze se ovšem tajit tím, že pronikání naznačených hledisek, zejména v pozdějším období charakterizovaném snahami scholastiky a inkvizice, nebylo pro vývoj u nás zrovna blahodárné, ježto ze západních tradic se v průběhu 16. a 17. století zrodil v západoevropském a středoevropském prostoru masový hon na čarodějnice, kdežto pravoslavný východ zůstal této „vymoženosti“ ušetřen, třebaže i tam v té době docházelo k pronásledování domnělých čarodějnic, avšak v nesrovnatelně menších rozměrech. ⁹

Holimilář vyzývá, aby osoby dopustivší se pověrečných skutků se přiznaly otevřeně ke svému provinění, projevíly upřímnou lítost a vystříhaly se je opakovat. ¹⁰ Dále v něm najdeme ustanovení obracející se proti ženám michajícím jedy, popřípadě zabíjejícím pomocí lektvarů své plody a dále proti takovým, které pomocí čarodějných prostředků dokáží vyvolávat krupobití; takové ženy mají být „všemi prostředky“ vypátrány, aby pak mohly být veřejně obviněny a po zásluze potrestány. Není při tom sice uvedeno, jakým trestům budou za to vystaveny, nicméně lze se domnívat, že provinilé ženy měly být postiženy hlavně církevními tresty, patrně

⁷ „... incantationes et maleficia, omnes omni novitate, et eos, quos talia nostris collere, nullus ex vobis celare audeat, sed aut nobis (= episcopo) eos dicat, aut presbytero suo, ut ad emendationem provocentur; quia lex dicit de eis maleficos non patieris vivere, qui non solum sibi, sed multis aliis nocent...“, Hecht s. 39; pozornosti zaslouží i tento citát: „Presbyteri per omnia populum ammoneant, non pro mortalitate animalium, non pro pestilentia, non pro infirmitate aliqua, neque pro variis aliis evenimentibus, ad malos viros, aut feminas aut auguratrices aut ad maleficas, aut incantatores, aut falsas scripturas aut ad arbores vel ad fontes aut slicubi nisi ad deum et sanctos ejus et ad sanctam matrem ecclesiam dei auxilia quaerere, nisi ad medicos fideles adjutoria pro infirmitatibus variis, sine incantatione...“, Hecht s. 79—80.

⁸ Sr. Hrubý, l. c., str. 42.

⁹ Sr. k tomu můj článek *Západ a Východ ve vztahu k masovému honu na čarodějnice v Evropě* (SPFFBU 1980, řada C 27—28).

¹⁰ „... et quisquis hoc fecisset, puram inde agat poenitentiam et confessionem, et de caetero ne amplius faciat...“, Hecht, l. c., str. 80, Höfler s. XVI.

v podobě pokání, postů a dočasného vyloučení z účasti na bohoslužbách.¹¹ Lze tak soudit analogicky podle západoevropských penitencních kánonů z let 600—900, v nichž se za provinění čarodějnické povahy zpravidla stanovil trest pokání v maximálním trvání sedmi až desíti let.¹²

Zdá se dále, že podle vzoru jiných zemí se rovněž u nás k usvědčení z čarodějnictví zprvu používalo tzv. „božích soudů“ (ordálů, ordálií), avšak od konce 11. století jsme již svědky toho, že vedoucí místa římské církve raději doporučovala nahrazovat ordál pomocí tzv. očistné přísahy.¹³

Problematika čarodějnictví se v průběhu středověku stávala stále častěji předmětem zkoumání v náboženských traktátech a jiných písemnostech náboženské povahy z té doby.¹⁴ Na druhé straně se ovšem potlačování pověrečných představ v hlavách lidí jevilo i představitelům vyšších církevních kruhů značně obtížným.

Tak moravský biskup Jindřich Zdík (1126—1150) ve svých řečech na synodních shromážděních varoval představitele nižšího duchovenstva, aby se neuchylovali ke zneužívání církevních svátostí k pověrečným úkonům, a že nechybí ani takoví, kteří prostřednictvím svátostí provádějí magické kejkle, aby si takto získali milostnou náklonnost u povolných žen.¹⁵ Toto zjištění nebylo však ničím mimořádným, co by snad snižovat úroveň našeho duchovenstva. Obdobné poměry totiž vládly i v ostatních evropských zemích té doby, o čemž nás ostatně informují četná usnesení

¹¹ „Illas vero feminas, quae venenum congerunt, sive partus suos necant vel quae dicuntur, grandinem excitare possent, modis omnibus manifestate, ut publice arguantur, et aliquando possint pervenire ad satisfactionem“; H e c h t, l. c., str. 39. — Slůvko „aliquando“ se zdá nasvědčovat tomu, že potírání pověr nebylo tehdy zrovna snadné a že naráželo na rozličné překážky; sr. i H r u b ý, l. c., str. 18—19.

¹² S r. H a n s e n, *Zauberwahn*, s. 45 ad., 78 ad., 84 ad.

¹³ S r. K a p r a s, *Soudy boží*, s. 10—11. — Ordály byly u nás sice zrušeny za vlády Karla IV., tento zákaz však respektovaly spíše církevní soudy, kdežto u světských soudů ordály ještě dosti dlouho přežívaly, třebaže na druhé straně jejich používání tu nebylo příliš časté. Kupř. v Bojkovicích na Moravě je použití „zkoušky vodou“ doloženo ještě k roku 1667, je však při tom označován za „uherský způsob“; Jos. K l i v a ň a v ČMM roč. 25, s. 71 a Ant. V e r b í k, *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uh. Hradiště 1971, s. 109. Šlo při tom o proces s Kateřinou Divokou a Pavlem Hetenkou z Luhačovic, kteří byli obviněni z čarování. Použití ordálu v tak pozdním století je třeba pokládat za doklad pro to, jak svévolně si představitelé spravedlnosti mohli počínat v podmínkách utužujícího se „druhého nevolnictví“, zejména v poddanském městečku. — Použití ordálu je doloženo na Moravě též k roku 1630, kdy olomoučtí kanovníci použili přísahy na rozpáleném železe při krádeži; sr. K a p r a s, *Soudy boží*, s. 10.

¹⁴ Stačí k tomu odkázat na publikaci Ad. P e t e r y a Ant. P o d l a h y, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské*, Praha 1910—1922, kde o magických problémech najdeme dosti početné zmínky; sr. např. čísla 338, 418, 485, 538, 570, 1004, 1200, 1356, 1367, 1377, 1378, 1518, 1576, 1622, 1642 aj. Několikrát tu najdeme opakovaně odkaz na strohý zákaz ze Starého zákona: Maleficos non patieris vivere.

¹⁵ „Solent quidam sacerdotes... quasdam diabolicas coniurationes facere, ut mentes muliercularum ad amorem suum perverterent... Isti non sunt sacerdotes Domini, sed diaboli. Vertunt nempe Letanias Sanctorum in invocationem daemonum. Cum debent Christum vocare, vocant diabolum ut Jovem vel Apollinem. Quid igitur restat, quin sint Joviani vel Apollinarij, non Christiani, arioli, magi, non presbyteri. Et praeterea dicitur, quod sacramenta ecclesiae venerabilia, quae non debent tractare, indigne manus... sacrilege arti vertunt...“; cituje B. D u d í k, *Dějiny Moravy*, Praha 1878, IV., 287—288 a sr. H r u b ý, Církevní zřízení, s. 67.

synodních shromáždění z té doby.¹⁶ Nejinak tomu bylo i v pozdějších stoletích a můžeme si pro to uvést výmluvný příklad z našich poměrů v polovině 14. století.

Je to usnesení provinční synody pražské z listopadu 1349, jejíž 80. artikl je věnován otázkám čarodějnictví a kouzel. V něm jsou zejména nižší duchovní nabádáni, aby svým farníkům neúnavně kladli na srdce, že pomocí čarodějných úkonů, jako je zaklínání a zařikávání, jako je dále psaní kouzelných průpovědek na škarticích a jiné podobné věci nemohou nikdy vést k tomu, aby lidem anebo zvířatům mohly v případě nemoci přinést nějakou úlevu. Dále že za pomoci magických úkonů nemohou dosáhnout, co by dokázalo způsobit neúrodu na polích a zahradách, že takovými a podobnými úkony a prostředky nelze zabránit ani vzniku bouřek ani krupobití. Představitelé duchovenstva mají lidu nepokrytě a veřejně připomínat, že pod trestem vyobcování z církve se nesmějí uchýlovat k čarodějnictví, nesmějí vyhledávat pomoc věštců a poskytovat jim ve svém domě útulek. Kdo by se proti takovým zákazům prohřešil, má být udán plebánovi a vyhnán z obce, aby v ní svým špatným osobním příkladem již nemohl páchat žádné další zlo.¹⁷

Tomuto usnesení připadl zvláštní význam zejména proto, že zmíněné synodní shromáždění bylo po založení pražského arcibiskupství vlastně prvním svého druhu v nově vzniklé arcidiecézi. Pražské usnesení z r. 1349 se jako celek dosti podobá synodnímu usnesení z května 1310 v Mohuči.¹⁸ Pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic přikázal, aby toto pražské synodální usnesení bylo ve dvou exemplářích k dispozici v kolegiálních a biskupských chrámech a jeden z nich měl být na přístupném místě vystaven v kostele, upevněn na řetěze. Po jednom exempláři toto synodní usnesení měli mít k dispozici arcijáhni, děkani a faráři. Zároveň s tím arcibiskup Arnošt přikázal, aby spolu s tímto synodním usnesením byla na týchž místech a podobným způsobem umístěna „Summula“ Tomáše Hyberského, plnicí v podmínkách 14. století funkci katechismu vycházejícího z výkladu desatera. I v této Summule bylo připomenuto nařízení Starého zákona, podle něhož je hřích věřit čarám a věštbám démonů, avšak nic při tom nebylo uvedeno o trestních sankcích.¹⁹

Máme-li zaujmout stanovisko k nařízení pražské synody z roku 1349 ohledně čarodějnictví, možno povědět, že ve srovnání s postoji scholastické literatury, reprezentované především inkvizitory z řad dominikánů,²⁰ je pražská koncepce vcelku stále ještě rozumná a shovívavá.

Arcibiskup Arnošt opakuje pak o čtyři roky později nařízení proti čarodějnictví, ve kterém našemu duchovenstvu ukládá, aby lid vedl k tomu,

¹⁶ Sr. C. Hefele, *Conciliengeschichte*, Freiburg i. Br. 1890, VI, sr. 56, 191, 247, 366—368, 492—493 aj.

¹⁷ B. Dudík, *Statuten des ersten Prager Provincial-Concils vom 11. und 12. November 1349*, Brno 1872, s. 73. — Arnošt z Pardubic kromě toho stanovil, že „čarodějnicím měly býti vlasy ostříhány a vyhnány z osady, když to bylo zřejmé; klerici měli býti sesazeni a umístěni v klášteře“; Fr. Stejskal, *Český slovník bohovědný*, Praha 1926, III, 289.

¹⁸ Dudík, l. c., s. 11.

¹⁹ Dudík, l. c., 11—12 a 89.

²⁰ Sr. k tomu Hansen, *Quellen*, s. 44—67; t ý ž, *Zauberwahn*, s. 151—201.

aby se neopíjel, nehrál v kostky a aby se kromě jiného neutíkal k věštec-tví a čarodějnictví. Trest za taková provinění je stále ještě mírný a show-vivavý — je to pouhé napomenutí. Kdežto proti kacířům má být zakro-čováno mnohem rázněji. Arcibiskup naléhavě vyzýval podřízený klérus, aby jemu anebo inkvizitorovi byl neprodleně oznámen každý kacíř, ježto Arnošt z Pardubic touží „takové zkázonosné osoby všemi silami z naší diecéze z kořene vyrvat a odstranit.“²¹

S poněkud přísnějším postojem vůči čarodějnictví se setkáváme o půl století později v synodním nařízení z 18. října 1407, v němž pražský arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hazmburka s politováním uvádí, že se mu donesly zprávy o tom, jak se v rozličných farnostech stále ještě zdržují „mnozí lichvářští hadači, čarodějníci a čarodějnice“, které plebáni veřejně trpí a nic nepodnikají proti tomu, takže takové osoby „bez veškeré ná-pravy volně páchají všeliká kouzla k hanbě svaté a jediné křesťanské víry“. Arcibiskup Zbyněk proto farářům nařizuje, aby čarodějníky ve svých farnostech netrpěli, aby je pohnali před vyšší soudní instanci k po-trestání. Kdo by takto z plebánů nechtěl postupovat, takového má pří-slušný děkan udat prelátům, aby mohl být z titulu spoluviny co nejprís-něji potrestán. Jaký trest konkrétně měl připadat v úvahu, se z citova-ného synodního nařízení však nedovídáme.²²

Zamýšlíme-li se však celkově nad snahou představitelů středověké římské církve, pokoušejících se z lidských hlav vyhánět starou, prý „pohan-skou“ pověřivost, a uvážíme-li, jakými prostředky se onoho cíle snažili dosáhnout, zejména když se naznačené pověry snažili nahradit křesťan-skými představami, pak se nemůžeme ubránit dojmu, že to byla více méně marná práce. Vždyť staré předkřesťanské pověry měly být prakticky nahrazeny novými pověrami římské církve, pověrami, které v konfrontaci s objektivní realitou naprosto nemohly obstát. Vždyť boj oficiální církve proti pohanským démonům se posléze zvrhl v propagování slabomyslné povídačky scholastiků a inkvizitorů o domnělém spojení d'ábla s ka-ciří a čarodějnicemi, takže si tu nakonec přišlo více méně na své i staré lidové pořekadlo o marném vyhánění čerta d'ablem.

Ačkoli čarodějnictví bylo teoreticky považováno světskou i duchovní mocí za trestuhodné, chybí nám dosti dlouho věrohodné zprávy o konkrétních případech potrestání. Známý a málo spolehlivý kronikář Václav Hájek z Libočan sice přináší k roku 1080 zprávu o zahubení 107 osob pro čarodějnictví a k dalšímu roku 1081 zprávu o upálení dvou čarodějnic na Vyšehradě, avšak žádnou z obou zpráv nenajdeme potvrzenou v žádném dalším spolehlivém historickém prameni. Hájek líčí zločiny a popravu obětí náramně plasticky, avšak nemůže být pochyb o tom, že si obě zprávy vymyslel, že zkušenosti své doby mechanicky a anachronicky přenesl do konce 11. století, pro něž předpokládá existenci sítě měst u nás, kde se

²¹ Nařízení bylo vydáno 18. 10. 1353; Höfler, *Concilia Pragensia*, s. 2. Čteme v něm kromě jiného: „... a commesationibus et ebrietatibus ludis taxillorum... sortilegiis, incantationibus et divinationibus, furtis, fornicationibus, adulteriis et incestibus abstinere doceant“.

²² Höfler, *Concilia Pragensia*, s. 59.

běžně při vyšetřování používá tortury, kde běžně existuje instituce katů a podobné nehoráznosti.²³

Je pro naše poměry charakteristické, že od ustanovení Břetislava II. z r. 1092 marně hledáme nějaké opakované nařízení ze strany světské moci proti čarodějnictví. Ani známá „Statua Conradi“ vzniklá patrně na sklonku 12. století k tomu nic neuvádějí, třebaš je jinak známo, že kníže Konrád Ota měl snahu reformovat stávající soudní systém, zejména však soudní jednání v oblasti soukromého i trestního práva. To je velmi příznačný rys, ježto kupř. v sousedních Uhrách se ustanovení ohledně čarodějnictví opakují v průběhu jednoho století, tzn. do počátku 12. století, celkem třikrát.²⁴

Okolnost, že světská moc u nás od dob Břetislava II. až prakticky do vlády Jana Lucemburského nevychází s žádným dalším ustanovením proti čarodějnictví, zdá se nasvědčovat tomu, že péče o to byla přenechána v jádře duchovním představitelům, obzvláště když po známém sporu biskupa Ondřeje s Přemyslem I. došlo k jistému posílení pozic duchovenstva. To odpovídalo ostatně celkovému dobovému trendu, kdy totiž v průběhu 13. století dochází ke značnému vzestupu autority římského papežství provázenému zároveň mocným nástupem papežské inkvizice. Ta pak měla nahradit dřívější biskupskou inkvizici a přispět takto k posílení a povznesení moci římských papežů. Když se poté přikročilo k zavádění papežské inkvizice v jednotlivých evropských zemích, naráželo to místy na dosti houževnatý odpor místních arcibiskupů a biskupů, kteří docela správně pochopili, že to prakticky znamená omezení jejich někdejší pravomoci ve prospěch inkvizitorů a zároveň římské kurie, jejímiž přímými exponenty inkvizitoři de facto byli. S odporem se „svatá inkvizice“ setkala i u nás, když se její činitelé pokoušeli v našich zemích o trvalé zavedení této ctižádostivé a násilnické instituce, odhodlané pod záminkou pronásledování kacířského hnutí budovat vlastní mocenské pozice v zemi, sledovat své vlastní priority, dosti často na úkor všech ostatních institucí v zemi. Není proto divu, že v některých zemích dosáhl odpor proti inkvizitorům a proti jejich teroristickým metodám takového stupně, že docházelo až k zabíjení vedoucích představitelů inkvizice.²⁵ Ani naše země v tom nečinily vý-

²³ Václava Hájka z Libočan *Kronika česká* (vyd. V. Flašhans), Praha 1923, II, 396—398. Jos. Svátek, jemuž se tam mimochoodem vloudila menší chronologická chyba, charakterizuje Hájkovu zprávu jako „eine Fabel des lügenhaften Chronisten“; *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Vídeň 1879, s. 6—7.

²⁴ Kromě ustanovení krále Štěpána zmíněném výše v pozn. 4 vyšly proti čarodějnictví dekrety krále Ladislava (1077—1095), v nichž se čáry kladou na stejnou úroveň s prostitutací a nadále jejich trestání se ponechává v církevní kompetenci. Trestnost čarodějnictví zdůrazňují též zákony krále Kolomana (1095—1114); Soldan - Hepp e - Bauer. *Geschichte der Hexenprozesse*, Hanau (1968), I, str. 119; Horna, *Príspevky*, s. 8 až 9. Koloman svěřoval trestání čarodějnictví příslušnému arcidiákonovi a županovi, je nicméně při tom zajímavé, že se rozlišují pravé a nepravé čarodějnice, o nichž se praví, že nemají být vyšetřovány. Jak však poznat pravou čarodějnici od nepravé, to se již nedovídáme, avšak i nazznačené diferencování znamenalo jisté možnosti pro uplatnění zdravého rozumu (sr. F. Müller, *Beiträge zur Geschichte des Hexenprozesses in Siebenbürgen*, Braunschweig 1854, s. 9 a Soldan - Hepp e - Bauer I, 119); pozdější teror za inkvizice a nadměrné znoužívání tortury na evropském západě podobnou možnost diferenciacie již nesmírně ztěžovaly.

jimku. Tak v Praze byl 1341 zavražděn inkvizitor pro vratislavskou diecézi Jan ze Schwenkenfeldu i se svým doprovodem a nedlouho poté byl vážně při atentátu zraněn dominikán Havel z Kosořice, jehož bezohledný postup při provádění inkvizice narazil na rázný odpor.²⁶ Zavedení trvalé papežské inkvizice u nás se bránil ostatně i pražský biskup Jan IV. z Dražic, který byl od r. 1318 na řadu let suspendován ze své funkce, ježto mu byl vytýkán příliš ohleduplný a smířlivecký postoj ke „kacířům“.²⁷

Z hlediska otázek souvisejících s čarodějnictvím měl odpor proti zavedení stálé papežské inkvizice u nás zásadní význam. To proto, že odjinud se prokázalo, že zavedení inkvizice zpravidla s sebou přinášelo i nápadně zostřený postup vůči čarodějům a čarodějnicím projevující se používáním nebývale krutých trestů, ježto čarodějnictví bylo pak scholastickou „učeností“ a zásluhou inkvizitorů co do trestuhodnosti postaveno na roveň s kacířstvím a někdy bylo považováno ještě za horší než běžné „kacířské nepravosti“.²⁸ Vzhledem k výše naznačenému odporu došlo u nás k zavedení stálé inkvizice teprve od roku 1318, kdy byl biskup Jan z Dražic dočasně suspendován ze své funkce. Před rokem 1318 se papežská inkvizice u nás vyskytovala jen jako příležitostná instituce. Než i po suspenzi biskupa neustal v hlavním městě království i v jiných městech a na venkově odpor proti inkvizici a naši lidé se někdy nerozpakovali proti inkvizitorům zasáhnout i pomocí fyzického násilí.

Tážeme-li se po pohnutkách onoho odporu, naznačili jsme si k tomu již něco výše. K tomu možno ještě připomenout, že inkvizice, jakožto v jádře cizí prvek v našem právním povědomí, měla prakticky za následek postupně zpochybnění a rozvrácení našich právních zvyklostí vycházejících povětšinou ze zásad starého akuzačního procesu. Naznačený rozkladný vliv inkviziční procesní praxe na naše právní poměry přinesl s sebou i odpovídající důsledky v politické oblasti. Ty se pak projevovaly rostoucím odporem a nespokojeností představitelů našich měst proti ctižádostivě laděným ambicím inkvizice, jimiž se města celkem oprávněně cítila ve svých starých právech zkracována a ohrožována. Možno říci, že řečený odpor našich měst vůči inkvizici se do jisté míry bezděčně vřadil

²⁵ Jako příklad si uvedme zavraždění inkvizitora Konráda z Marburgu 1233 v Němecu, r. 1242 v Toulouse a 1252 poblíž města Como padli za oběť další inkvizitoři nebo 1485 byl zavražděn v Zaragose Pedro Arbues a mnozí další; sr. J. Hergentröther — J. P. Kisch, *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte*, 6. vyd., Freiburg i. Br. 1925, II, 709.

²⁶ Sr. Alexandr Patschovský, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin — New York 1975, str. 61—65, 163.

²⁷ Sr. Rud. Holinka, *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*, Bratislava 1929, str. 169 ad. Odpor proti zřízení stálé inkvizice na našich nejvyšších místech byl patrně jednou z vážných pohnutek, proč římská kurie tak dlouho otálela s povýšením pražského biskupství na arcibiskupství.

²⁸ Vliv inkvizice na zostření postupu proti čarodějnicím prokázal kupř. J. Hansen, *Zauberwahn*, str. 212—306; týž, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn 1901; podobně i Soldan-Heppe und Baur I, str. 183—211; Kurt Baschwitz, *Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns und seiner Bekämpfung*, München (1963), str. 61—100 a další autoři.

do formujícího se ovzduší celkového nesouhlasu s vládnoucím systémem, který později vyústil v našem husitském revolučním hnutí.²⁹

Nejstarší doklad pro to, kdy inkvizitor je v českých zemích pověřován konkrétním úkolem zasáhnout proti čarodějnictví, najdeme teprve pro polovinu 14. století, kdy totiž pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic pověřil dominikána Rudolfa tímto speciálním posláním. Inkvizitor Rudolf byl spolu se svými spolupracovníky pověřen, aby zabraňovali používání čarodějných prostředků i praktik a „aby odpůrce a vzpurníky postihli církevním trestem“.³⁰ Jaký byl praktický efekt toho celého a jakých církevních trestů se při tom konkrétně používalo, není snadné povědět.

Vzhledem k tomu, že inkvizice od samého začátku narážela i v ostatních zemích spadajících pod kompetenci římské kurie na odpor, ukázalo se z hlediska zájmu inkvizitorů a jejich ctižádostivých ambic nezbytným hledat z překérní situace východisko. Stávalo se totiž stále zřejmějším, že od teologů tak pracně zkonstruované úzké spřežení ďábla s kacíři se v průběhu let u prostých věřících očividně míjelo účinkem a stávalo se stále méně přesvědčivým. Proto již pouhé obvinění z kacířství nedokázalo mnohé z prostých křesťanů nepřátelsky naladit vůči osobám, které teologové římské církve obvinili z kacířství. V důsledku toho leckteří ze současníků se netajili svým nesouhlasem, aby byli lidé upalováni na hranicích jenom proto, že měli na některé věroučné otázky odlišný názor než jaký hlásala oficiální místa církve. Ostatně naznačené otázky většině prostých věřících připadaly náramně odtaziťé, jež šly nadto většinou nad jejich možnosti chápání, a proto také často měli vážné pochybnosti o vhodnosti a hlavně oprávněnosti krutých ortelů vynášených inkvizicí nad osobami provinivšími se „zločinem kacířství“.

Za takovýchto okolností se pak propaganda scholastických teologů a inkvizitorů rozpoutaná proti kacířství stávala stále méně účinnou. Řadoví vyznavači římské církve se proto již příliš nevzrušovali nad domnělými škodami, jež takzvaná kacířská hnutí měla napáchat v ideové oblasti — ve věroučné sféře, a to z té prosté příčiny, že teologické finesy a záhady byly pro ně většinou nesrozumitelné. Pod dojmem toho si pak inkvizitoři časem začali uvědomovat, že by zájem i pozornost prostých věřících dokázali nejspíše vzbudit, kdyby je dovedli přesvědčit o tom, že při tom dochází zejména také ke škodám v oblasti daleko markantnější, daleko srozumitelnější a přístupnější pro mentalitu obyčejného člověka, totiž v materiální sféře. Pro něco takového se nejlépe hodilo, kdyby se mohlo poukazovat na škody způsobené na majetku, na zdraví nebo dokonce i na životě. Pro něco takového se však delikty z kacířské oblasti ukazovaly málo vhodnými a málo přesvědčivými. Pouhý strach z kacířů se manipulátorům z řad inkvizitorů jevil málo efektivní, a proto se v úzké součin-

²⁹ Leccos zajímavého k tomu přinesl A. Patschovsky v citované knize.

³⁰ Text pověření „commissio de sortilegiis“ otiskl Patschovsky, l. c., str. 194 až 195, jeho vznik klade mezi léta 1344—50. Stojí za zmínku, že o inkvizitoru Rudolfově toho dosud velmi málo víme a prvé zprávy o jeho existenci přinesl teprve Patschovsky v citované edici. Kupř. V. J. Koudelka, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter* [Archivum Fratrum Praedicatorum, roč. 25—27 (1955—1957)] o něm vůbec ještě nevěděl.

nosti se scholastickými teology rozhodli sáhnout po čarodějnictví jako po východisku z úzkých.

Naznačená kalkulace slibovala celkem dobré výsledky, protože drtivá většina věřících byla z nejrůznějších pohnutek o realitě čarodějnictví přesvědčena. Věřili zejména tomu, že pomocí čarovných prostředků a machinací je možno lidem způsobovat škody na majetku i na zdraví a z toho pak inkvizitoři a scholastičtí teologové dokázali psychologicky neobyčejně mazaně těžit. Poukazováním na škody připisované činnosti čarodějů a čarodějnic dovedli v lidech postupně vyvolávat pocity strachu a zároveň vystupňovávat nenávisť k původcům naznačených škod a vtahovat je takto do tenat svých záměrů a své manipulace, jejichž výsledkem mělo být získání jejich souhlasu k pronásledování čarodějů a čarodějnic. Ti měli být nyní světu prezentováni jako další satanášovi spojenci vytvářející domněle spolu s kacíři širokou frontu boje proti bohu i proti veškerému slušnému a poctivému křesťanstvu. Scholastičtí teologové poté o čarodějích a čarodějnicích rozhlašovali, jako by v mnohém ohledu byli daleko horší a nebezpečnější než jsou kacíři. Paleta domněle zapřísáhlých odpůrců křesťanského boha měla být takto nově rozšířena, jen aby se tak potřeba obrany „životních zájmů křesťanstva“ jevila mnohem nálehavější a aby činnost inkvizice věřícím v důsledku toho připadala jako nezbytný akt sebeobrany a zároveň jako jedině možný prostředek záchrany před hrozící prý katastrofou.

S tím pak souvisela velice úzce další kampaň, jejímž hlavním úkolem bylo lámat na veřejnosti odpor proti inkvizici. Dálo se to většinou tak, že inkvizice a inkvizitoři byli lidem líčeni jako odvážní a nesmlouvaví obránci boha a všech poctivých křesťanů proti zákeřným a nesmírně nebezpečným nástrahám ďáblovým, páchaným za spoluúčasti jeho spojenců — kacířů a zejména pak v součinnosti s čaroději i čarodějnicemi, věrnými to kumpány a spolupracovníky satanášovými, kteří prý vytvořili zvláštní „čarodějnickou sektu“, mnohem horší a nebezpečnější, nežli jsou sekty kacířů. Hrůzostrašné povídky obsažené v traktátech inkvizitorů, pocházejících převážnou měrou z řad mnišského řádu dominikánů, se snažily vyvolávat u věřících zdání, jako by ďábel za pomoci kacířů a čarodějnic, schopných s jeho pomocí čarovat a způsobovat nepředstavitelné škody jak bohu, tak i celému křesťanstvu, aby takto nakonec byla boží moc nad světem zlomena a aby zde byla nastolena nesmírně krutá a bezohledná vláda pekelných sil a mocností.

Při četbě takové a podobné bláznivé traktátové produkce nám často připadá, jako by její autoři zcela trestuhodně zapomínali na jedno ze základních dogmat římské církve o tzv. boží všemohoucnosti, s jejíž pomocí bůh prý dokáže zkrotit a zvládnout veškeré proti němu namířené síly, včetně sil pekelných. Čtenáři naznačených traktátů museli však spíše podléhat opačnému dojmu, jako by totiž křesťanskému bohu řečená schopnost všemohoucnosti chyběla, jako by se tento bůh jako nějaké ubožátko musel kdesi v koutku choulit strachem před hroznou ďáblovou mocí, znásobenou ještě domnělou silou a pomocí poskytovanou mu prý od potměšilých kacířů a čarodějnic. Po vyvolání náležitého dojmu a přiměřeného horroru, pro jehož větší účinnost si troufali zdeformovat dokonce i dogma o boží všemohoucnosti, se pak inkvizitoři jali zdůrazňovat a podtrhovat význam

inkvizice a inkvizitorů v boji proti naznačené hrozbě. Heroizovali při tom jak instituci inkvizice, tak i samotné inkvizitory; představovali je jako nesmírně odvážné a obětavé lidi, kteří jako by nezištně a každodenně nasazovali život i spásu své duše do nelítostného boje s pekelnými silami a jejich spojenci — kacíři a čarodějnicemi. Takovými a podobnými povídkami se inkvizitoři snažili obdařit se před nejbližší veřejností nimbem hrdinství, ochotného domněle přinést ty nejbližší oběti za záchranu všech slušných příslušníků římské církve před ďáblovými nástrahami.³¹

Takovým a podobným způsobem mělo se čelit nedobrému dojmu, jaký v tehdejší veřejnosti vyvolával nebývale tvrdý postup inkvizičních tribunálů, provázený šokujícími zprávami o krutém používání tortury, o do-
našečství a chránění inkognita pofouchlých udavačů atd. atd.

O čarodějnictví a jeho důsledcích vznikl právě zásluhou inkvizitorů a scholastických učenců nesmírně bizarní komplex představ, z nichž menší část byla sice lidového původu, nicméně většina z nich vděčila za svůj zrod „učeným představám“ zrodivších se v hlavách inkvizitorů a scholastiků.³² Tyto výplody deformovaného myšlení, halícího se do roucha učenosti, se pak dostávaly postupně k nižšímu duchovenstvu, které je pak z kazatelen sdělovalo svým věřícím a pomáhalo takto dostávat tyto nesmyslné výplody myšlení scholastických učenců do povědomí prostého lidu. Zavání to proto alibismem církevních kruhů, když jejich představitelé krutosti při potírání čarodějnictví sváděli — a podnes se pokoušejí svádět — na pověrčivost a zaostalost mas prostého lidu, aniž při tom sami dokáží připustit, jak velice k naznačené zabeđenosti přispěly též intelektuální špičky středověké římské církve.

Pro otázku pronásledování kacířů a čarodějnic v českých zemích, zejména co se týče jeho kvantity a intenzity, se jako umírňující faktor projevilo poměrně pozdní zavedení stále papežské inkvizice u nás. Došlo k němu teprve za vlády Jana Lucemburského v roce 1318, když vedoucí činitelé inkvizice dokázali využít rozporů mezi mladým panovníkem a „šlechtickou frondou“ vedenou v letech 1315—1318 královským podkomořím Jindřichem z Lipé. Při tom inkvizitoři naráželi na nemalý odpor, zejména v řadách městského patriciátu, který instinktivně vycítil ohrožení svých vlastních zájmů od této nové instituce.³³ Právě onomu pozdnímu zavedení stále papežské inkvizice vděčíme nepochybně do značné míry za to, že v předhusitském období nedošlo v našich poměrech k žádnému výraznějšímu pronásledování kacířů a čarodějnic, a pokud se tu některé případy vyskytly, byly ve srovnání se západoevropskými zeměmi poměrně řídké a vzácné.

Je charakteristické, že s novým a výslovným ustanovením světského práva proti čarodějnictví v Praze se od dob knížete Břetislava II. setká-

³¹ Mnoho cenného materiálu k tomu přinesl Hansen, *Quellen*, str. 38—359, kde je otištěno 76 výňatků, převážně z traktátů inkvizitorů z let 1270—1540; sr. dále t. ý. ž., *Zauberwahn*, str. 122—211.

³² O scholastice nelze sice šmahem tvrdit, že by naprosto všechno, co vytvořila, bylo jen špatné a reakční, nicméně však v otázkách pronásledování kacířů a čarodějnic se scholastika projevila jako vyhraněně negativní a zcela nepochybně reakční element, zasluhující z hlediska pokroku rozhodný odsudek.

³³ Sr. Patšchovský, l. c., str. 46—55, 133—134 aj.

váme zhruba až v době, kdy se u nás začala inkvizice prosazovat a zakotvovat jakožto stálá instituce. Doklad pro to nacházíme v městském právu Starého Města pražského z první poloviny 14. století, kde se z 34. artikulu dovídáme, že „kdo je nevěřící, kdo není křesťan anebo zachází s čarami, ten má být upálen“.³⁴ Možno připomenout, že ustanovení v podobném duchu obsahuje proslulé „Saské zrcadlo“ (Sachsenspiegel, vznikl okolo r. 1225) a rovněž „Švábské zrcadlo“ (Schwabenspiegel, okolo r. 1275).³⁵ Ježto Staré Město pražské se řídilo norimberským, přesněji řečeno jihoněmeckým právem, možno právem předpokládat, že za vzor staroměstskému právu posloužilo Švábské zrcadlo, popřípadě jiné jihoněmecké právo z něho odvozené.³⁶

Proslulý zákoník Karla IV. z roku 1355 známý jako *Maiestas Carolina*, který se však panovníkovi pro odpor feudálního magnátstva nepodařilo prosadit do praxe, neobsahuje žádné zmínky o čarodějnictví, třebaže starší literatura nesprávně uváděla, jako by *Maiestas* stanovila za kacířství a čarodějnictví „výslovně trest upálení“.³⁷ Jestliže *Maiestas* čarodějnictví nevěnuje žádnou pozornost, pak naopak o kacířství obsahuje velmi tvrdá ustanovení. Podle nich se má po kacířích všeho druhu v celé zemi úsilovně pátrat, předávat prelátům anebo inkvizici k potrestání, to znamená k upálení na hranici. Jiné nařízení z *Maiestas* stanoví konfiskaci veškerého jmění a trest vyhnání pro ty, kdo by ve svém okolí trpěli kacíře a stýkali se s nimi.³⁸

Doklady pro konkrétní případy čarodějnictví jsou u nás pro raný

³⁴ „Von unglauben. — Wer ungeloubig ist, der nicht cristen ist oder mit zawber umb get, den schol man verbrennen“; E. F. Rössler, *Das altprager Stadtrecht aus dem XIV. Jahrhundert*, Praha 1845, str. 111; sr. J. A. Tomaschek, *Deutsches Recht in Österreich im 13. Jahrhundert*, Wien 1859, str. 98—100; Hansen, *Zauberwahn*, str. 372.

³⁵ Sr. Hansen, *Zauberwahn*, s. 367—369; Soldan-Heppe-Bauer I, 180—182. Ustanovení o čarodějnictví ze saského i švábského zrcadla převzaly též další německé zákoníky; Hansen, *Zauberwahn* s. 373. I když v jiných otázkách možno mezi Saským a Švábským zrcadlem zaznamenat jisté rozdíly, pak v pojetí trestnosti čarodějnictví zaujímají oba zákoníky vzácně shodné stanovisko; požadují za ně prostě upálení. Zatímco tento trest se požaduje v obou citovaných zákonících zároveň za kacířství, čarodějnictví a travičství, neuvádí citované pražské právo při tom travičství, a je tudíž o tuto okolnost stručnější.

³⁶ Sr. Fr. Vacek, *Soudnictví v Čechách městské a vrchnostenské až do XV. stol.* (Časopis pro dějiny venkova IX, 144); B. Mendl, *Tak řečené norimberské právo v Čechách* (Rozpravy čes. akademie, tř. I, čís. 86), Praha 1938, str. 23.

³⁷ Tak to uvádí Hansen, *Zauberwahn*, s. 369—370, odvolává se na K. Werunského, *Geschichte Kaiser Karl's IV. und seiner Zeit*, Innsbruck 1880—1892, III, 39nn., 76nn. Hansen se však odvolává zcela neprávem, ježto v originále se zmínka o čarování vůbec nevyskytuje. Dostala se teprve až v 15. století do českého překladu (vydal Fr. Palacký v Archivu českém III, 124), kde jsou slova „... ferri cadentis et aquae frigidae experimento uti, aut alicue genere experimentorum similiu...“ volně přeložena „...železem rozpáleným aneb vodou studenou čarovati ani jiným druhem čár k tomu podobným...“. Tato slova se však nevztahují na čarování, nýbrž ke zrušení ordálu, které stanovilo usnesení pražské synody z r. 1343 pod trestem exkomunikace, ztráty úřadu i beneficíí, neboť ordálie (boží soudy) jsou prý „ut canon asserit, diabolo fabricante“; Vincenc Brandl v časopise Právník 1873, str. 225 a J. K apras, *Soudy boží*, str. 10.

³⁸ Archiv český III, 80, 81, 124 a H. Jireček, *Coder juris bohemicus*, Praha-Vídeň-Lipsko 1867—1898, II, 2, str. 110—111.

a vrcholný středověk poměrně vzácné, zejména pokud se týče zjištění způsobu jejich potrestání. Není bez zajímavosti, že prvá přesně konkrétně zpráva o čarování se kupodivu dotýká sexuální oblasti.

Nejstarší příklad pro mužskou impotenci, způsobenou domněle čarodějnými prostředky, přináší Kosmas, a to nikoli z našeho, nýbrž z bavorsko-toskánského prostředí. Jde o známou dekameronsky laškovně laděnou scénu o nepodařeném pokusu mladistvého bavorského vévody Velfa o soulož s obstarožní toskánskou hraběnkou Matyldou (1046—1115), která s Velfem uzavřela svůj již v pořadí druhý předstíraný sňatek a hledala poté záminku k jeho zrušení,³⁹ aby tak své značné věno mohla zachránit nakonec pro římskou církev. Vhodnou záminku našla posléze v onom případě v tom, že o svém mladém choti prohlásila, že byl neschopen plnit své intimní manželské povinnosti proto, že byl očarován.⁴⁰

„Impotence z očarování“ se stala u nás za vlády Jana Lucemburského ústředním momentem při rozvodové aféře, která postihla rodinu českého krále. Šlo o sňatek mladšího syna krále Jana a bratra našeho Karla IV., Jana Jindřicha s „ošklivou vévodkyní“ Markétou Pyskatou (německy zvanou Maultasch), dcerou bývalého českého krále Jindřicha Korutanského. Jan Lucemburský jej v r. 1330 připravil z holé vypočítavosti mezi svým osmiletým synem a dvanáctiletou vévodkyní proto, že Markéta byla dědičkou vévodství korutanského a hrabství Tyrol. Zde se však ostře srazily zájmy císaře Ludvíka Bavora s dynastickými interesy Lucemburků. Proto císař hledal vhodnou záminku, aby dosáhl rozloučení onoho manželství a aby pak císařův ovdovělý syn, markrabě Ludvík Braniborský, se mohl sám oženit s nepohlednou, avšak žádoucí vévodkyní, zejména pro vyhlídky na její dědictví. K provedení onoho plánu měla posloužit stará, avšak stále používaná scholastická zkazka o mužské impotenci způsobené domněle v důsledku očarování. Císař proto uložil dvěma znamenitým učencům, kteří jakožto odpůrci papežovi byli z církve exkomunikováni a na císařově dvoře našli ochranu a útočiště, aby v naznačeném smyslu o řečeném manželství vypracovali dobrozdání. Byl to jednak slavný teolog a filozof anglického původu William Occam (žil přibližně v letech 1300 až 1350), který vešel do dějin filozofie jako nominalista s materialistickými tendencemi pokrokové povahy, a dále význačný italský myslitel Marsilius z Padovy (asi 1278—1343), jehož „Defensor pacis“ (1324) se před Machiavellim stal nejpozoruhodnějším politickým spisem v Evropě. Císařův úkol nepřipadal patrně oběma učencům zrovna příjemný, avšak v překerní situaci štvanců, prokletých oficiální církví, jímž byl na císařském dvoře poskytnut azyl, jim nakonec nic jiného nezbývalo nežli

³⁹ *Kosmova Kronika česká*, str. 114—117. O Matyldino dědictví se pak rozpoutal mezi papežstvím a císařstvím vleklý spor, který trval až do 13. století; sr. Alfred Overmann, *Gräfin Mathilde von Tuscan, ihre Besitzungen, Geschichte ihres Gutes von 1115—1230...*, Innsbruck 1895; M. E. Huddy, *Matilda, Contess of Tuscany*, London 1910 (2. vyd.). Není nezajímavé připomenout, že severoitalský hrad Canossa, na němž došlo r. 1077 ke známému pokoření císaře Jindřicha IV. před papežem Řehořem VII., náležel hraběnce Matyldě.

⁴⁰ Moderní sexuolog by celkem přijatelně dokázal vysvětlit, proč osmnáctiletý Velf se necítil zrovna příliš sexuálně přitahován ke 44 leté notně již odkvetlé italské matroně, jejíž triky a spekulace z předchozího podivného manželství s lotrinským vévodou Bohumírem Hrabatým nezůstaly nadto tehdejší veřejnosti utajeny.

přání Ludvíka Bavora vyhovět. A tak ve svém vyjádření dospěli posléze k závěru, jako by bezdětnost manželství Jana Jindřicha s Markétou byla prý „nepochybně (idubitanter)“ zaviněna očarováním syna Jana Lucemburského, které se však — jak šalamounsky Marsilius s Occamem dodali — projevovalo pouze vzhledem k jeho manželce Markétě, kdežto ve vztahu k jiným ženám má prý docela normální potenci.⁴¹

Toto vyjádření vedlo v letech 1341—1349 k vleklé rozvodové při, při které papež Kliment VI. měl sice na celou věc jiný názor, nicméně nakonec zvítězily přece jenom taktické politické ohledy, takže po osmiletém sporu uznal posléze v r. 1349 manželství bratra Karla IV. s „ošklivou vévodkyní“ za právoplatně rozloučené. Jan Jindřich jakožto uznaný „impotent z očarování“, dostal pak od papeže dispens a zároveň povolení uzavřít právoplatně nový sňatek, což se nakonec stalo, a v novém manželství zplodil početné potomstvo a potvrdil takto správnost Occamova a Marsiliova dobrozdání, jako by se impotence týkala pouze jeho vztahu k Markétě Pyskaté a nikoli k jiným ženám.⁴²

Rozvodové pře s obdobnou motivací (impotentia ex maleficio) jsou známy již z doby franské říše za vlády Karlovců a ve 13. až 15. století platily podle mínění nalců kanonického práva za „quaestio quotidiana“.⁴³

K častým dobovým jevům náleželo uchylování se k tzv. kouzelným nápojům lásky,⁴⁴ k nimž se sahalo někdy jako k východisku, aby takto byla získána náklonnost milované bytosti. K onomu prostředku se utíkali jak prostí, tak i urození, ba dokonce i členové z královských rodin, jak o tom kupř. svědčí i případ, který se přímo dotkl našeho Karla IV. Ten totiž v říjnu 1350 vážně onemocněl a roznesla se okolo toho pověst, že český král byl prý otráven. Nato byli postaveni před soud dva dvorští úředníci a byli za úklady o panovníkův život odsouzeni na smrt. Vzápětí se hnulo svědomí v druhé Karlově manželce Anně Falcké, která se s pláčem svému chotí přiznala, že ona sama, a nikoli oni dva úředníci, je vinna Karlovým vážným onemocněním. Anna vyradila, že na radu nějakých žen se uchýlila

⁴¹ Manželství ošklivé, avšak velmi temperamentní Markéty s poněkud zaostalým Janem Jindřichem se nevyvedlo, ježto Markéta svého partnera prostě nesnášela. Na druhé straně byly nesprávné názory některých kronikářů, kteří Jana Jindřicha pokládali za impotentního. Proti tomu zcela jasně svědčí fakt, že Jan Jindřich měl v pozdější době početné manželské i mimomanželské potomstvo; sr. Zd. Fiala, *Předhusitské Čechy 1310—1419*, Praha 1968, str. 62—63.

⁴² Sr. Werunsky, l. c., I, 454 a Hansen, *Zauberwahn*, s. 387—388.

⁴³ Sr. k tomu Soldan-Heppe-Bauer I, 91, 177, 218, 222, 245 a II, 104; sr. i Hansen, *Zauberwahn*, 88, 285 a 387—388. Kupř. v jednom rukopise metropolitní knihovny pražské kapituly z 15. století čteme: „Sunt quidam maleficiis impediti, qui cum uxoribus suis non possunt coire“ (Patera-Podlaha, *Soupis rukopisů*, čís. 1518).

⁴⁴ V „Písni o ženách“, v zajímavé staročeské satyře, varující před ženskou chytrostí a lstivostí, čteme i tuto narážku na jejich používání čarodějných prostředků:

„hledá na tě ihned sváruov
a potom kúzel i také čáruov:
potom strach nápoje od nie,
od něhož tvé srdce zcepení“

(*Staročeská lyrika*, vyd. Jan Vilikovský, Praha 1940, str. 117, verš 81—84.) Citované verše svědčí spíše o humorně dobromyslném nežli o i přestrašeném a zlém postoji k naznačeným čarodějným praktikám žen.

k přípravě kouzelného pokrmu, s jehož pomocí si chtěla přičarovat Karlovu větší erotickou náklonnost, a že tento počin měl nakonec nečekané následky. Karel své choti rád odpustil a oba odsouzené úředníky dal znova dosadit do jejich hodností.⁴⁵

Se zprávami o používání čarodějných prostředků ve vysokých kruzích feudální společnosti se však v našich poměrech setkáváme mnohem dříve než jsme si právě uvedli. K nejproslulejším z nich nepochybně náleží milostný vztah Závíše z Falkenštejna s královnou Kunhutou, vdovou po Přemyslu Otakarovi II. Závíšovi soupeři a závistivci si vyložili jeho úspěch u pohledné královské vdovy po svém a rozšiřovali o Závíšovi pomluvu, jako by si s ďáblou pomocí a použitím kouzelných prostředků získal Kunhutinu přízeň. Naznačený výklad převzal do své známé Kroniky zbraslavské též Petr Žitavský, opat zbraslavského kláštera, když k tomu napsal: „Ďábel tedy, horlivý podněcovatel špatných úmyslů, pomohl svým klamem otravné rozkoši obou a jako lstivý kuplíř způsobil, aby se dokonal mezi královnou a Závíšem styk nedovoleného sňatku. Od té doby nepoustila královna Závíše až do smrti, nýbrž vyhovujíc jeho touze stále s ním dlela na Moravě a měla s ním syna...“⁴⁶ I když Závíš nakonec špatně dopadl a skončil posléze pod rukou katovou, nestalo se tak pro jeho domnělé čarodějnické machinace, nýbrž pro jeho nepřiměřeně ctižádostivé politické plány směřující k uchvácení královské koruny.

Je značně obtížné najít bezpečné zprávy o soudním pronásledování čarodějnic u nás. Kronikář Neplach, opat kláštera v Opatovicích, zaznamenal sice z doby vlády Jana Lucemburského dva případy z Čech, které však mají značně svérázný charakter a jsou těžko zařaditelné do kategorie případů normální justice.

První případ je z roku 1333 a týká se pastýře Myslaty z jedné vesnice v okolí Kadaně, jenž prý po smrti vstával z hrobu, v noci obcházel okolní vsi a strašil tam a trápil lidi. Koho tehdy zavolal jménem, ten do týdne musel zemřít. Když jeho tělo bylo probodeno kulem, řekl prý: „Velice mně ublížili, neboť mně dali hůl, abych se bránil proti psům“. Když ho poté vykopali, aby jej mohli spálit, nadul se prý jako vůl a hrozně řval, a když ho položili na hranici, na níž měl být spálen, vrazil do něho jeden z přítomných hůl, načež se z mrtvého pastýře vyvalila krev jako ze sudu. A když jej předtím položili na vůz, aby ho vyvezli ke spálení, složil nohy k sobě, jako by byl živý. Jakmile byl spálen, rázem prý všechno přestalo.⁴⁷

Další podobný případ se udál následujícího roku 1334 ve vsi Levíně, kde se jedna žena po své smrti rovněž jako pastýř Myslata nedočkala pokoje

⁴⁵ Sr. Frant. Palacký, *Dějiny národu českého...*, Praha 1894, II, 312.

⁴⁶ *Kronika zbraslavská*, Praha 1952, str. 81. — Podle kronikáře Fürstenfeldského strojil Závíš z Falkenštejna rovněž úklady ctnosti královny Jitky (Guty), první manželky našeho Václava I., které Závíš za naznačeným účelem poslal očarovaný závoj, avšak královna, z obav před jeho kouzly, dala závoj spálit a uchránila prý svou ctnost; podle Joh. Friedr. Böhm er, *Fontes rerum Gehmanicarum*, Stuttgart 1843, I, s. 9 cituje Jos. Š u s t a, *Úvahy a drobné spisy historické*, Praha 1943, I, 171.

⁴⁷ Viz Neplach ve *Fontes rerum Bohemicarum III*, 480—481; sr. i Č. Z í b r t, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Praha 1894, str. 24—24. V lidovém povědomí dlouho u nás přezívala představa o pastýřích, že se zabývají čarováním.

a musela v noci vstávat z hrobu a mořit mnohé lidi, po některých prý skákala a podobně. Když mrtvé tělo probodli dřevěným kulem, vytékala z něho krev jako ze živého těla. Nebožka prý větším dílem pozřela svůj závoj, a když jej z ní vytáhli, byl celý od krve. V tomto případě však samotné probodení kulem nestačilo, a proto se vesničané rozhodli mrtvé tělo vykopat a spálit. Jakmile však chtěli mrtvolu spálit na hranici, nebylo ji možno zapálit. Teprve když na radu některých starých žen k tomu použili dřeva kryjícího střechu kostela, hranice chytla a shořela. Teprve poté veškeré zlo ustalo.⁴⁸

Obě Neplachovy zprávy jsou zajímavým dokladem pro známou pověrečnou víru ve vampyryismus ve 14. století u nás, i když upírské představy jsou nepochybně ještě staršího data.⁴⁹ Víra ve vampýry (upíry) se v našich poměrech udržovala ještě po řadu dalších století a její důsledky se projevily obzvláště v polovině 18. století na severní Moravě a ve Slezsku ve formě hromadného hanobení hrobů, když totiž těla několika desítek nebožtíků, podezříváných z tzv. „posmrtné magie“, byla za asistence místních duchovních zfanatizovaným a přestrašeným lidem na hřbitově vykopávána a nato spalována.⁵⁰

Z hlediska právního se zdá velmi pravděpodobným, že Neplachem oba vyličené případy z let 1333—1334 se nestaly předmětem zásahu od legitimní soudní pravomoci, nýbrž že se v obou případech dostala ke slovu svémocná lidová justice, kdy lid si jakoby metodou lynče dopomohl k zahnání vlastního strachu z vampyrických příznaků. Oficiální církev tehdy pověru o vampýrech mezi lidem potírala,⁵¹ i když jinak ostatní čarodějnické pověry horlivě podporovala.

Jak již bylo výše konstatováno, máme velice málo dokladů pro zásahy našich soudních instancí do konkrétních případů, na nichž by bylo vzneseno obvinění z čarodějnictví. Takový celkem vzácný případ se odehrál v polovině 14. století (okolo roku 1350) před konselským soudem v Brně. V tomto městě totiž zemřel mladý muž, který krátce před smrtí svému otci sdělil, že prý umírá proto, že byl očarován dvěma ženami, jejichž

⁴⁸ Viz Neplach, *FRB III*, 481. Tuto zprávu z Neplacha převzal zřejmě i Václav Hájek z Libočan, který ji však zařadil k roku 1345 a zejména ji rozpracoval do mnohem větší šíře, opatřil mnohými vymyšlenými podrobnostmi, uvedl jména všech zúčastněných atd. Tento případ je přímo školským příkladem pro Hájkův způsob zacházení s fakty načerpanými ze starých předloh, kdy z lakonicky stručných, avšak zajímavých zpráv pomocí svého fabulačního talentu dokázal stvořit zábavné čtení o minulosti pro své současníky. Na druhé straně však nemá pravdu kladský historik Volkmer, když (ve *Vierteljahrschrift für Geschichte und Heimatskunde der Grafschaft Glatz*, roč. VII, s. 142) o citované partii tvrdí, že si ji Hájek celou prostě vymyslel.

⁴⁹ Sr. k tomu Frank Wollman, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* (Národopisný věstník československý, roč. 14—16 a 18); sr. též K. Berger, *Zum Hexen- und Vampyrgaluben in Nordmähren* (Zeitschr. des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens VIII, 201—224); Chr. d'Elvert, *Die Vampyre in Nordmähren* (Schriften der historische-statistische Section... XII, 410—421).

⁵⁰ Tyto skandální případy přiměly císařovnu Marii Terezií k přímému zásahu do této věci; sr. k tomu bližší v mém článku *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás* (SPFFBU 1970, řada C 17, str. 89—107).

⁵¹ Sr. Z í b r t, *Seznam pověr*, str. 14—15. a 23.

jména uvedl. Nešťastný otec nato obě ženy obvinil před soudem, že pomocí magických prostředků zabily jeho syna. Obviněné se proti onomu nařčení bránily tvrzením, že se vždy těšily dobré pověsti a nevykládalo se o nich, že by byly čarodějnicemi. Dále se uvádělo, že na těle zesnulého nebyly nalezeny žádné podezřelé stopy ani rány, jaké jsou obvykle potřebné k usvědčení obviněného ze zločinu zabití. Konšelský soud vznesené námitky uznal a obě obviněné ženy byly nato připuštěny k prosté očistné přísaze, to znamená bez použití přísežných pomocníků, takřečených „očistníků“. Po složení řečené přísahy byly obě obviněné shledány nevinnými a propuštěny.⁵²

Uvedený případ svědčí o velmi rozumném a rozvážném postupu brněnského konšelského soudu v celé záležitosti, který se nedal ještě ovlivnit drsnějšími stanovisky a postupy inkvizice, jaké v té době přicházely k uplatnění v některých západoevropských zemích, obzvláště ve Francii anebo v Německu.⁵³ Celkem rozumná stanoviska při obvinění z čarodějnictví byla v nemalé míře podmíněna poměrně pozdním zavedením stále inkvizice u nás, jakož i nepříliš pevným pozicím této instituce v našich poměrech po jejím trvalém zavedení. Tehdy se sice z teoretického hlediska čarodějnictví ostře odsuzovalo, avšak prakticky se v té věci naše soudní instance zřejmě ještě opíraly o rozumné postoje ze starších dob, kdy převládala akuzační forma soudního procesu.

Nebylo též bez významu, že teoretických traktátů, věnovaných speciálně problematice čarodějnictví, bylo v našich poměrech poskrovnu.⁵⁴ Z předhusitského období to byl „Tractatus de superstitionibus“ z roku 1405, jehož autorem byl mistr Mikuláš Magni z Javora. Pocházel ze Slezska, studoval na pražské univerzitě, kde v letech 1395—1402 působil

⁵² Text zápisu otiskl E. F. Rössler, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem 13. und 14. Jahrhundert*, Praha 1853, č. 43, str. 24; sr. i Hansen, *Quellen*, s. 4517—518; též *Zauberwahn*, s. 390—391; sr. i můj článek v ČMM, str. 267, pozn. 7. — O funkci „očistníků“ sr. kupř. v Něčec. *Dějiny státu*, s. 120—121; Jiří Kloubouch, *Staré české soudnictví. Jak se dříve soudívalo*, Praha 1967, s. 319—320. — Pro očistnou přísahu máme kupř. doklad ještě z mnohem pozdější doby, když r. 1564 byla Žofka Benátská před právem města Velkého Meziříčí odviněna, že Matouši Mircovi „kouzly a čáry na jeho zdraví škoditi měla“. Když se Meziříčtí dotázali o naučení u vyššího práva v Jihlavě, bylo jim oznámeno, že obviněná se má z onoho nařčení očistit přísahou. Průběh oné přísahy ličí kniha nálezů slovy: „... i položivší (= Žofka) dva prsty na kříž a stojící mezi čtyřmi lavicemi, naučivší se přísaze, sama od sebe přísahu těmito slovy podepsanými, majíc ruku až po rameno obnaženou, vedla: Já, Žofka, přísahám pánu Bohu: jakož jsem od někdy Matouše Mircze obviněna a nařčena byla, že bych čáry a kouzla provoditi a příčina nezdraví jeho býti měla, tím sem nevinná. Toto mi dopomáhej Buh Všemohúci“; zápis o tom otiskl J. F. Svoboda v Selském archivu XV, s. 26—27. Uvedený případ je zároveň dokladem pro to, že se při něm postupovalo podle zásad akuzačního a nikoli inkvizičního způsobu vedení procesu a že tedy inkviziční způsob se u světských soudů jen velmi pomalu prosazoval. Ovšem nevyhnutelným předpokladem pro připuštění k očistné přísaze bylo, aby obviněný nebyl „zlo-pověstný“, ježto jinak při tom platila zásada „Kdož jest jednou zlý, domním jest vždycky zlým býti“; viz Brikcí z Licka, cituje H. Jireček v *CJB IV. 3.*, s. 1. str. 365.

⁵³ Sr. např. Hansen, *Zauberwahn*, s. 307—398.

⁵⁴ Svědectví o tom podává kupř. již citovaný *Soupis rukopisů* od Patery a Podlahy uvedený výše v pozn. č. 14.

jako profesor teologie a poté v téže funkci odešel do Heidelberka, kde byl činný v letech 1402 až 1435. V Kostnici patřil do tábora Husových rozhodných nepřátel. Traktát o pověrách sepsal Magni v Heidelbergu. Hemží se fanasmagoriemi, jak je v předchozím období o démonech, ďábloví a čarodějnicích ve značném počtu zvláštních pojednání vykonstruovalo konzervativní křídlo scholastiků. K předlohám, z nichž Magni pro svůj traktát čerpal, náleželi z církevních otců Augustin a Jeroným, z dalších pak Beda Ctihodný, Albert Veliký, Bonnaventura, Tomáš Akvinský a někteří další. Magni přebírá kupř. z Augustina názor, že je možno pomocí kouzel proměnit člověka v soumara; dále že ďábel dokáže u lidí vyvolat posedlost a pokušení, dovede ovlivňovat lidské myšlení, dále že se vyzná ve skrytých a budoucích věcech. Magni též sdílí přesvědčení Tomáše Akvinského, podle něhož démoni dokáží věci, které jsou jinak nad lidské síly, a proto astrologové s jejich pomocí domněle někdy dokáží předpovědět budoucí věci. Démoni prý však chtějí vzbuzovat zdání, jako by znali budoucí věci do všech podrobností, což prý však není možné z té příčiny, že něco takového je vyhrazeno toliko samotnému bohu. Magni dále připomíná, že démoni podle jeho mínění nemohou být přinuceni, aby promluvili, a to ani pomocí bylin, kruhů, obrazů, písní, slov, zapřísahání a podobně, a obrací se takto zároveň proti tomu, aby nižší a málo vzdělané duchovenstvo používalo obřadu vymítání (exorcismus) démonů z těla posedlých. Uctívání slunce a měsíce odsuzuje Magni jako modloslužebnictví a uchylování se k čarodějnictví, k čemuž připomíná starozákonní ustanovení: „Čarodějníci nenecháš živu býti“ Exod. 22).

Démoni mohou příležitostně sice nabýt podoby těla, avšak ve skutečnosti žádné tělo nemají, nemohou se proto z vlastních sil sami rozmnožovat. Při pohlavním styku s člověkem se ďábel zjevuje jednou jako „succubus“ (v podobě ženy) a podruhé zase jako „incubus“ (v podobě muže). Pokud při tom dojde k oplodnění, stane se prý tak výlučně za pomoci semene odňatého rafinovaně jiným lidem, popřípadě zvířatům.

Magni důrazně varuje věřící křesťany, aby se neobraceli o pomoc k démonům a nevzývali je. Nakonec autor tvrdí, že časté vzývání démonů nezbytně předpokládá existenci vzniku paktu mezi člověkem a ďáblem, což prý je velice těžké provinění.⁵⁵

Jakkoliv Magniho traktát je zaplněn množstvím informací, které se dnešnímu pozorovateli jeví naprosto scestně, nevybočují nakonec nijak zvlášť za rámeček tehdejšího scholastického myšlení zaujímajícího stanovisko ke komplexu představ souvisejících s demonologií a čarodějnictvím.

Přibližně z téže doby je možno uvést drobnější traktát z pera Jana Hildessena, profesora teologie působícího na pražském vysokém učení Karlově. Byl napsán okolo roku 1400 pod názvem „Utrum ariolari et divinare in pythone malum sit“ a je v něm zdůrazněno, že věšectví je církví zakázané.⁵⁶ Tento traktát byl patrně vyvolán stesky pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka nad „mnohými lichvářskými hadači“ a nad

⁵⁵ Podstatné věci z Magniho traktátu otiskl Hansen, *Quellen*, str. 67—71; sr. Ferd. Hrejsa, *Dějiny křesťanství v Československu*, Praha 1947, I, 222; sr. dále Ad. Franz, *Der Magister Nicolaus Magni de Jawor*, Freiburg 1898.

⁵⁶ Sr. Franz, l. c., str. 40 a Hansen, *Quellen*, s. 71.

jejich nerušeným působením, jak jsme se s ním již výše setkali při synodním usnesení z října 1407.

Rovněž Tomáš ze Štítného ve svých spisech brojil proti pověrečnému léčení za pomoci různých škapulířů, zaříkadel, proti „pobožkům, kterýchž učení lékaři nedržie... čím pak více ta zehnanie (tj. zapověděni jsou kostelem), ješto jsou lži smiešena — a některá jsou holá lež, anoť repce baba pochukujíc a praviec: by Bůh chodil po zlatém mostě a utkal se s svatým Petrem neb s svatú Maří, aneb s kakús dobrú bratří — i vzelží kakés řeči, chtiec lži tělo uzdraviti, ano lež i duši zabije“. To jsou jistě velmi rozumná slova z úst tohoto českého středověkého autora, který však na druhé straně věřil v reálnou existenci čarodějnictví. Pro Štítného byly kouzla a čáry zjevným či tajným znamením toho, že došlo k paktu člověka s ďáblem, k paktu namířenému proti samotnému bohu. Proto Štítný sdílí starou povídačku scholastiků, podle níž dochází k čarování za ďáblovu pomoci a za božního souhlasu takže prý bůh satanaši dovoluje, aby pomoci čarování mohl lidi klamat.⁵⁷

Podobně Petr Chelčický byl zneklidněn pověrečnými sklony svých současníků, když napsal: „Mnozí netoliko svatých, ale domněním bludným i kouzelníkův a hadačův hledají v času pokušení svých, touž vážnost ke kouzelníkům majíce v té při jako i k svatým; též do Kyjova k matce boží, do Temelína ku kouzelníku, a nyní do Týna a k svatému Prokopu k Zajímačovi, kdož by koli polehčil, bůh nebo ďábel“.⁵⁸

Ani korunované hlavy té doby v tom obyčejně nečinily žádnou výjimku. O našem Václavovi IV. je celkem dobře známo, že na svém dvoře zaměstnával kejklíře Žita, který po celé zemi měl pověst čarodějníka.

S čarodějnickou problematikou se u nás setkáváme přirozeně i v období husitského revolučního hnutí. Tak v proslulých čtyřech artikulech pražských se ve čtvrtém artikulu uvádějí také čáry.⁵⁹ Z onoho artikulu není sice patrna výše trestu za čáry, lze se však právem domnívat, že šlo celkem o trest mírný, prováděný „řádem a rozumně od těch, jenž úřad k tomu mají“, jak se dočítáme v úvodní části řečeného artikulu. Zdá se, že nejčastějším trestem při tom bylo vyloučení provinilce z účasti na přijímání svátosti.⁶⁰

⁵⁷ Č. Zíbrt, *Kouzla a čáry starých Čechův* (Památky archeologické XIV, 142) a sr. J. Jančík, *Tomáš ze Štítného, učitel života*, Brno 1940, s. 44—46.

⁵⁸ Cituje Fr. Palacký, *Dějiny*, IV, 270.

⁵⁹ „Jakožto v obecném lidu jsou smilstva, obžerstva, zlodějství, vraždy, lži, lsti, křivé přísahy, čáry, řemesla a obchodové lstiví a škodliví...“; Archiv český III, 216 a sr. Palacký, *Dějiny* III, 215 a VI, 330, pozn. 466.

⁶⁰ Svědčí o tom soudobá zpráva z utrakvistického tábora, podle níž se z přijímání svátosti vylučují „kúzelníci, hadači, čarodějníci, věšci, zaklínači, lékovníci, baby, et qui ad eas vadunt“; cituje Rud. Urbánek, *České dějiny* III, 3, s. 746—747. Podobný zákaz otiskuje též Höfler, *Concilia Pragensia*, str. XVII, v oddíle nazvaném „Articuli Johannis Hus“, kde čteme: „... isti sunt prohibendi a communionem: item incantatores — zaklínači, sortilegi — čarodějníci, divini — hadači, barayi — navazači, et sunt qui characteres aut evangelium circa se ligant, arioli — svato kúzelníci, cum consecratis rebus befanda operantes, aruspices — časokúzlíni qui dies et horas observant eundi vel reverendi, augures — ptakopravci, qui in garritu avium vel volatu de futuris fidem repant, lékovníci, qui per benedictiones et pulchra verba infirmitates conantur innaturaliter medere de quibus potest dici illud Corinth. per dulces sermones“. Dvojazyčnost názvů napomáhá přesněj-

O přísnějších trestech za čarodějnictví se nám z tehdejších kronik nezachovaly žádné konkrétní zprávy. Například Staré letopisy české k tomu nic takového neuvádějí.

Na druhé straně traktáty z husitského období přinášejí dosti zpráv o nedovoleném používání čarodějných prostředků v denním životě. Tak známý „Husův pomocník v evangeliu“ Jakoubek ze Stříbra s povzdechem zjišťuje, „co jest čaruov v manželství“ a těm, „kto zimnicí trpí“ rad, aby ji léčili „skrz přirozenou moc“ a nikoli „skrze čary neb pověry“. Všem, kdož se proti tomu provinují, důrazně připomíná, že světlo víry „proti kouzlóm a čaruom stojí, aby neškodily člověku“. Mistr Jakoubek přes svoje rozhořčování nad pověřivostí svých současníků sám v souladu s myšlením teologů své doby byl přesvědčen o realitě čarování. Dále věřil, že původcem čarodějnych machinací a účinků je ďábel toužící se prý ve své pýše vyrovnat bohu, a proto „i podnes chce v hádání na rukou čest a poklonu od lidí mieti a v čářích rozličných“.⁶¹

Nebylo žádnou zvláštností, že ještě v 15. století se někteří příslušníci duchovenstva uchýlovali k nejrůznějším magickým úkonům. Proto například bylo za vlády Ladislava Pohrobka v roce 1454 vydáno nařízení pro veškeré kněžstvo v království zakazující jim provádět pověřené úkony, čary a kouzla při bohoslužebných obřadech.⁶² Katoličtí administrátoři i utrakvistický mistr Jan Rokycana pod přísnými tresty příslušníkům duchovenstva nařizoval, aby pečlivě opatrovali křížmo, svatě oleje i křestní vodu proto, aby k nim neměli přístupu „nevěrní . . . k vykonávání některých bezbožných věcí“.⁶³ Provádění magických machinací s eucharistií patřilo tehdy k běžným dobovým rysům. I takový, který měl „jeti na lúpež, na lakomstvie“ měl za to, že jeho lotrovský záměr by se mu nevydařil, kdyby před tím nepohlédl „na tělo Kristovo“. Ostatné ani náš proslavený „husitský král“ Jiří z Poděbrad neměl v té věci čisté svědomí a současníci mu předhazovali, „neb se kúzly a čary obierá, maje panny, báby, sedláky a jiné věšce, jako Saul, a jim velmi věří“.⁶⁴

Nad stavem věcí si kupř. mistr Rokycana posteskl: „ . . . ano těch pověr plno v tomto lidu . . . ano, jedno málo co pobolí — hned k žehnání se dadí; a ukradnú-li co neb se jaká škoda stane, nu hned k hadačóm . . . když dietě materi postupně aneb priateľ milý aniť rouče žehnanie, navazovanie, čary; ba byť jej mohl čert z horoucieho pekla uzdraviti, všef by oni pro tu priezn

šimu rozlišení širokého rejstříku rozličných čarodějnych úkonů. Höfler tamže uvádí podobné ustanovení o vyloučení ze svátostí v německém znění: „Item allen zaubern senger und sengerin und alle warsagr und warsagerin, dy daran glauben, dan alle, dy zu yn gen und yn lassen sagen oder warsagen“.

⁶¹ *Jakoubek ze Stříbra, Výkaid na Zjevenie sv. Jana* (ed. Frant. Šimek ve Sbírce pramenů českého náboženského hnutí ve stol. XIV. a XV., čís. 19), Praha 1933, II, s. 247, 371 a 374.

⁶² *Urbánek, České dějiny* III. 3, str. 36.

⁶³ *Týž, l. c.*, str. 747.

⁶⁴ *Týž, l. c.*, str. 784. Král Jiří byl rovněž oddán astrologii. Víme o něm, že když došlo k jeho korunovaci králem, muselo se čekat na tzv. pravou hodinu stanovenou astrologem. Jiří měl od arcibiskupa a kurfiřta kolínského jednoho astrologa dokonce půjčeného a arcibiskup panovníkovi v té věci jen tuze nerad vyhověl, ježto by mu byl raději půjčil všechno jiné, jen tohoto hvězdáře ne; *týž, l. c.*, str. 785.

učinili a dopustili“.⁶⁵ Nicméně Rokycana, třebaže jinak uznával, že víra v léčení, zařikávání starých bab a důvěra v planetárství jsou blud, přece se sám nemohl ubránit pochybnostem, že ďábel na tom všem má účast.⁶⁶

Výše již připomenutý příkaz o vyloučení osob zabývajících se magickými úkony z účasti na svátostech se nám opakuje ještě hodně později, a to v synodním usnesení pražské arcidiecéze z roku 1605, kde naznačený příkaz je vztahován na osoby označené jako „magi et sortilegi“, kteří nesmějí být ke svátostem připuštěni dříve, dokud se jim nepodaří získat právoplatné rozehřešení.⁶⁷

Celkově možno povědět, že naše církevní kruhy jak katolické, tak i utrakvistické v 15. století hodnotily čarodějnictví jako zlo, které je sice v rozporu s božími příkázáními, podobně jako všechny ostatní hříchy, avšak na druhé straně se mu zase nepřikládá tak velký význam, aby za něj bylo nutné stanovit trest smrti upálením tak, jak se to tehdy praktikovalo v řadě západoevropských zemí. Husitské traktáty sice důrazně kárají počínání osob uchylujících se k čarodějným praktikám, odsuzují hříšnost a nepřípustnost jejich počínání, avšak nenacházíme v nich zpravidla vyslovenou hrozbu, že by se za překročení tohoto zákazu měli provinilci upalovat na hranicích tak, jak se to projevovalo stále častěji nejen v teoretických spisech západoevropských teologů a právníků, nýbrž i v praktických ortelech vynesných inkvizičními tribunály.⁶⁸ Pozdní zavedení inkvizice ve formě stálé instituce k nám a zejména pak vliv husitského revolučního hnutí, které touto institucí velmi citelně zacloumalo, projevily se přímo jako blahodárný činitel, který naše země na dosti dlouhou dobu uchránil od západoevropské „vymoženosti“, jakou tam bylo rostoucí pronásledování čarodějnic. Bylo jistě požehnáním pro naše země, že husitské revoluční hnutí na dosti dlouhou dobu dokázalo tuto hrůzu od našich předků odvrátit.

Jak jsme již výše uvedli, neměli jsme v našem světském právu až do vlády Karla IV. žádné ustanovení, který by stanovilo konkrétní trest za čarodějnictví. Není tomu tak ani v pozdějším období, takže kupříkladu v prvním našem zemském zřízení z roku 1500 se s trestností čarodějnictví vůbec nesetkáváme. Podobně se k tomu ničeho nedovíme ani v dílech tak známých právníků, jakými byli Viktorin Kornel ze Všehrd anebo Ctibor Tovačovský z Cimburka.

Výjimku tu tvoří jedna právní památka z roku 1473 psaná českým jazykem, která však z obsahového hlediska není právní památkou českou,

⁶⁵ Postilla J. Rokycany, I, 148, 748.

⁶⁶ U r b á n e k, l. c., str. 748.

⁶⁷ *Synodus archidioecesisana Pragensis habita ab . . . domino Sbigneo Berka, archiepiscopo pragensi anno 1605, reimpressa Pragae in Aula Regia anno 1762*, pag. 62—63. — Na Slovenskubylo r. 1600 na generální kongregaci v Bytči pro hornotrenčanské (= žilinské) evangelické kontubernium v § 12 odst. 13 stanoveno: „Fures, praedones, quos fama publica accusat, et magiam exercentes ad eorumque auxilia confugientes, vel coercendi, vel omnio extirpandi, ut caeteri timorem habeant, et ne ipsi viedeantur patrocinari; Jerem. 48, Maledictus qui prohibet gladium suum a sanguine. Et Ambrosius: Facilitas veniae, incentivum tribuit delinquendi“; cituje J. L. H o l u b y ve Slovenských Pohľadech XIII, s. 380.

⁶⁸ Výmluvné svědectví o tom podává H a n s e n, *Quellen*, str. 71 a násl.: a t ý ž, *Zauberwesen*, str. 398—538.

nýbrž slovenskou. Je to Kniha žilinská, ve které k naší problematice čteme: „Kterýž křestianský člověk, muž nebo žena, čáry by se obchodila a neb jedy, a v tom zpopaden bude, toho mají na léskách spáliti“.⁶⁹ Je zajímavé, že v tomto případě jde vlastně o překlad magdeburského práva z roku 1378 z němčiny do češtiny. Strohé nařízení žilinské právní knihy, vyhlášené čarodějnictví jakožto zločinu vyhlazovací zápas, nedoznalo patrně do konce 15. století praktického uplatnění, třebaže na druhé straně se stalo zlověstnou pohružkou pro další vývoj v 16. a 17. století.⁷⁰

Je si třeba uvědomit, že při projednávání čarodějnictví před soudem ve starším středověku představovala značnou překážku tehdy v praxi převládající akuziční forma soudního řízení. Pro tu totiž rozhodujícím kritériem bylo posouzení materiální škody, která pomocí čarodějních machinací byla domněle způsobena lidem, popřípadě jejich majetku. To bylo zcela odlišné stanovisko od pozdějšího inkvizičního procesu, kde čarodějnictví bylo jednoznačně posuzováno pod náboženským úhlem a bylo především kvalifikováno jako urážka boha, jako odpadlictví od něho atp. V soudním řízení vedeném podle zásad akuzičního procesu bylo proto někdy dosti obtížné chtít někoho usvědčit pomocí materiálních důkazů z čarodějnictví.⁷¹ Neméně obtížné bylo překvapit obžalovaného přímo při činu, při výkonu magických úkonů. Příznání obžalovaného bylo považováno za právoplatné pouze tehdy, když bylo při akuzičním procesu učiněno dobrovolně a nebylo vynuceno.⁷² Častým úskalím při naznačeném způsobu vedení procesu bylo přímo až úzkostlivé dodržování předepsaných formalit. Jakmile došlo k jejich porušení, prohrávala zpravidla procesní strana svou při před soudem, i když jinak objektivně měla pravdu a byla tak říkajíc v právu.⁷³ Dále akuziční forma soudního řízení umožňovala, aby osoba obviněná ze zločinu, jakmile se do té doby těšila dobré pověsti, měla právo dokazovat svou nevinu pomocí tzv. očistné přísahy, kterou prováděla buď sama anebo za pomoci tzv. očistníků, to znamená za účasti dalších přísahajících důvěryhodných svědků.

Akuziční forma soudního řízení ovládla zprvu ve středověku jak církevní, tak i světské právo, a pro svou povahu se později stala velmi málo účinnou jak pro pronásledování kacířství, tak i čarodějnictví. Proto byla především z církevních kruhů zaváděna nová a daleko účinnější forma

⁶⁹ V. Chaloupecký, *Kniha žilinská*, Bratislava 1934, str. 49 a sr. k tomu příslušné nařízení Saského zrcadla, sr. výše pozn. 35.

⁷⁰ Sr. k tomu článek J. L. Holubyho, *Čarodějstvo pred duchovným súdom žilinského ev. kontubernia v XVI. a XVII. storočí* (Slovenské Pohľady XIII/1893), s. 377—386, kde uvádí nejvíce procesů s čarodějnicemi ze 17. století a částečně i z 18. století, avšak z 15. století neuvádí ani jeden.

⁷¹ Velice poučný příklad pro to podává výše uvedený případ obžaloby z čarodějnictví vznesený okolo r. 1350 před brněnským, konšelským soudem.

⁷² Sr. Soldan-Heppe-Bauer I, 187 a sr. též Ottův Slovník naučný XVIII, s. 603. Vynucené příznání pomocí mučení (tortury) zobecnělo až po zavedení inkviziční formy soudního procesu.

⁷³ K prohrě procesu stačilo uvést nesprávné titulování, nebo nepřesné označení (když uvedl, že žaluje osobu A, z 60 kop, a zapomněl uvést k tomu slůvko „groší“), když nedokázal bez chyby opakovat přísežnou formulaci a dopustil se takto „přísahy se zmatkem, (kléskou)“ atp.; sr. Zikmund Winter, *Kulturní obraz českých měst*, Praha 1892, II, 702 ad. Řadu zajímavých příkladů pro tento způsob vedení procesu uvádí Kloubouch, *Staré české soudnictví*, s 155 a násl.

soudního řízení, a to v podobě inkvizičního procesu. Ten se od staršího akuzačního řízení, prováděného převážně ústně, odlišoval tím, že probíhal převážně písemně, dále že jako donucovací prostředek k přiznání obviněného mnohem častěji používal tortury. Kromě toho se podporovalo skryté udavačství, oklešťovala se účinnost obhajoby atp. Takže inkviziční forma vedení procesu, která původně měla zlepšit všechny nedostatky předchozího akuzačního řízení, se časem zvrhla v teroristický prostředek drsné a nelítostné manipulace. Představitelé papežské inkvizice v tom však narmoze spatřovali nejvhodnější cestu, jak se co neúčinněji vypořádat s kacířstvím a čarodějnictvím, ohrožujícím tak či onak vládnoucí pozici římské církve v její ortodoxní koncepci tak, jak ji vytyčila vrcholná scholastika.

Pokračující recepce římského práva, projevující se u nás již za vlády Lucemburků ve 14. století v judikátech tehdejších městských soudů — v Brně kupříkladu ve známé právní knize písaře Jana —, znamenala zároveň usnadnění tendence směřující pak v průběhu 16. století k obecnému rozšíření inkvizičního způsobu soudního řízení jak u církevních, tak zejména i u světských soudních instancí.⁷⁴ Logickým důsledkem naznačeného vývoje posléze bylo, že soudní procesy s čarodějnicemi v našich poměrech začaly zejména od 16. století početně narůstat, avšak masového rozsahu nabyly až po třicetileté válce ve Slezsku a pak na severní Moravě.⁷⁵ To vše bylo možné teprve tehdy, kdy se tortura stala tak říkajíc alfou a omegou soudního řízení a tento donucovací prostředek dokázal z obviněných vynutit ta nejnesmyslnější „doznání“ o zločinech, kterých se nedopustili a ve většině případů ani nikdy dopustit nemohli.

Je nicméně možno povědět, že v průběhu 15. století se v českých zemích u soudních instancí obžaloba z čarodějnicví objevuje celkem vzácně. Za příklad bychom si tu mohli uvést soudní naučení, jež brněnský konšel'ský soud v letech 1447 až 1509 poskytl právu města Uherské Hradiště. V uvedených letech si Hradišťané u Brněnských vyžádali „naučení“ v 341 případech, a mezi nimi se pouze 4 případy týkaly čarodějnicví, což představuje něco málo přes jedno procento ze všech probíraných případů, čili velice málo. Při tom většině obviněných z čarodějnicví tehdy stačilo, když se pomocí přísahy z obvinění „očistili“.⁷⁶ Takto skončil též v Brně v dubnu 1517 jiný případ obvinění jedné ženy z čarodějnicví a byl finalizován tehdy běžně používaným „poklidem“, jak čteme v brněnské knize púhonů.⁷⁷

⁷⁴ Sr. E. Ott, *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römischcanonischen Prozesses in den Böhmischem Ländern*, Leipzig 1879; J. Haněl, *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě*, Praha 1874 a V. Vaněček, *Dějiny státu a práva*, s. 192—195. Recepce římsko-kanonického práva vrcholí v našem městském právu r. 1579 kodifikací městských práv, kterou pořídil Pavel Kristián z Koldína.

⁷⁵ K oněm procesům sr. můj článek *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce* (Časopis Matice moravské 1976, str. 265—283).

⁷⁶ J. Tkač, *Liber informationum čili Naučení brněnská hradištské městské radě dávaná od r. 1447 až do r. 1509*, Uh. Hradiště 1882.

⁷⁷ Státní oblastní archiv Brno, brněnská kniha púhonů z let 1517—1519, púhon z 24. 4. 1517, fol. 30. Příslušný zápis zní: „Václav Sypej púhoním Buriana z Borové z dědin etc. z 25 kop grošů a tu vinu jemu dávám, že mi svědomí dáti nechce,

K mírnému a rozváznému přístupu v nemalé míře přispíval i celkem kritický a nedůvěřivý postoj brněnských konšelů k používání tortury. Oni se totiž netajili tím, že vyznání na mučidlech nelze věřit, ježto prý „je to věc křehká a nebezpečná, pravdu zastírající“. Podle jejich mínění jsou prý někteří zločinci, kteří mají neuvěřitelnou odolnost k bolestem při mučení, vytrvale zapírají, takže je není možné přimět, aby učinili pravdivou výpověď. Jiní obvinění jsou pravým opakem předchozích a mají z mučení hrozný strach, že jsou ochotni lhát, obvinít nespravedlivě sebe i jiné osoby, jen aby nemuseli snášet žádná dlouhá muka.⁷⁸

Podobný, i když se již tak rozhodně odmítavý názor o tortuře sdílel známý náš právník Brikič z Licka v roce 1536, když k tomu napsal: „Item. Při vyznání potřebie jest, aby někdo dobrovolně vyznal a bez přinucenie; nebo které vyznanie bylo by z moci nebo pro bázeň, nemá býti nikoli stálé. Protože vyznanie při mučení nepotupuje toho, leč by po mučení trval v tom vyznání“.⁷⁹ Setrvání na tom, co bylo vyznáno na mučidlech, i po sejmutí z mučidel, nebylo arci z hlediska zjištění pravé skutkové podstaty rozhodující. Nebere se totiž při tom v úvahu, že vyslýchaný se po absolvované tortuře nezřídka bál zrušit své předchozí doznání na mučidlech, a to z toho prostého důvodu, aby nebyl dán znova na mučení, a proto mnozí svou výpověď raději již neměnili. Smrt na popravišti byla totiž pro mnohé daleko přijatelnější alternativou nežli vyhlídka na opakované mučení, obzvláště když se s postupujícím pronikáním inkvizičního způsobu do soudního řízení obcházela některá existující opatření o zákazu opakování mučení tak, že se pak pokrytecky prohlašovalo, že mučení se prý neopakuje, nýbrž že se v něm pouze jenom „pokračuje“.

Přes to přese všechno možno prohlásit, že naše konšelské soudy si při obvinění z čarodějnictví v průběhu 15. a začátkem 16. století počínaly namnoze uvážlivě a vyhýbaly se většinou ještě krutým ortelům.

Z celkem ještě ojedinělých případů čarodějnictví projednávaných před soudem si uveďme příklad z Uherského Hradiště z roku 1487.

Tehdy totiž hradištský konšel Václav Kroměřížský obžaloval manželku tamního řezníka Jana, že za pomoci kouzelných prostředků způsobila ohluchnutí konšelovy ženy, která našla „voščený (= voskový) tatrmánek v svém domě, ješto jemu skrze uši jehla prostrčena jest“. Soud probíhal podle zásad akuzačního řízení a řezník Jan v zastoupení své obviněné manželky se bránil tvrzením, že jeho žena nebyla při činu přistižena a že konšel Kroměřížský je povinen o její vině podat důkazy. Když se pak tento soud obrátil do Brna o „naučení“, dostalo se mu celkem této rozumné odpovědi: „Na to Vás naučujeme, že v tejto při, poněvadž nežalují, že by

co jest slyšel od paní Mandaleny z Prudic, manželky své, co jí posílala paní Anna Sčítenská kouzla a čáry a tomu jí učila. A to jest Borovský pověděl, že tím vinen žádný není, než panní Anna Sčítenská, že s manželkú svú není“. Okrajová noticka na zápisu „poklid“, svědčí o smírném zakončení této pře.

⁷⁸ Artikul 717 brněnských městských práv k tortuře uvádí: „Sciendum etiam, quod tormentis non est semper, nec etiam unquam fides adhibenda; nam probatio tormentorum res est fragilis periculosa, veritatem fallens...“; Rössler, *Die Stadtrechte von Brünn*, str. 327 a Jireček, *CJB IV*. 3. s. l. str. 94.

⁷⁹ Brikič z Licka, *Práva městská*, kap. XII, art. 1 cituje Jireček v *CJB IV*. 3s. 1, str. 94.

prvá na cti svej byla pohyžděna, a nenie v skutku, pro kterej žalují, lapena a s svědky obžalována, protože poněvadž obžalovaná pravie, že o tom nic nevie, chce-li obžalovaná tej žaloby býti prázna, má svú nevinu v tom svými dvíema prsty přísahu na kříži od sebe odvésti podle práva . . .“ . Z toho tedy plynulo, že nalezený voskový panáček s propíchnutýma ušima nebyl uznán jako důkaz viny, ježto nemohlo být prokázáno, že řeznice jej Kroměřížské do jejího domu skutečně podstrčila, a proto v souladu se zásadami akuzacího procesu postačovala k jejímu osvobození jednoduchá občasná přísaha.⁸⁰

Není bez zajímavosti, že týž Václav Kroměřížský o sedm let později (1494) vystoupil před týmž právem znova s obžalobou pro čarodějnictví. Tentokrát Kroměřížský obvinil manželku hradištského měšťana Jana Nádhery a její služebnou Aničku, že nějakou čarodějnou tekutinou polily práh, okno a vrata v jeho domě. Zatímco Nádherové se podařilo utéci, byla Anička po činu dopadena a poté uvězněna. Služebná před soudem dobrovolně doznala, že její hospodyně pro ni „ty čáry“ připravila a poručila jí je „před duom téhož Kroměřížského léti“. Nádherová však toto obvinění před soudem popřela a bránila se tím, že „Anička jest ve zlém žena podezřená a nad svú cť a duší zapomenutá“. Jinými slovy, označila ji za bezectnou, za ženu špatné pověsti. Na pomoc kromě toho své ženě přispěchal i manžel, který předložil soudu dvě písemná potvrzení. Jedno, potvrzené z Uherského Hradiště a Uherského Brodu, že jeho manželka je počestná a na cti zachovalá, a druhé, vystavené ve Zlíně (dnešním Gottwaldově), že „Anička jest ve zlém podezřína“ (= zlopověstná). Když se pak hradištsí konšelé obrátili v té věci do Brna o radu, dostalo se jim následovného naučení: „Poněvadž vy a Brodští dáváte Nádherové svědomie jejího zachovanie, že se jest v svém obývání chvalitebně zachovala, a žádné zlé pověsti na ni neslychali ste: protož má Nádherová v tej při svú nevinú svými dvíema prsty přísahu na kříži od sebe odvésti podle práva“. Hůře však dopadla služebná Anička, u níž byla provedena soudem prohlídka a při té byly u ní nalezeny některé kradené věci. Anička byla nato dána na mučení, a to nikoli proto, že se pokusila použít čarodějných prostředků, nýbrž za to, že byla obviněna z krádeže. Prohnaná hospodyně Nádherová si kromě toho dokázala ve věci vylévání čarů opatřit alibi v podobě výpovědi dvou svědků, kteří u soudu dosvědčili, že Nádherová v kritickém okamžiku „ještě s mužem svým tehdaž ležela“. Anička nakonec před soudem špatně dopadla a byla odsouzena na smrt.⁸¹ Soud k tomuto tvrdému ortelu přikročil ani tak kvůli obžalobě z čarodějnictví, jako spíše pro opakovaný zločin krádeže.

Celkem smírně skončil proces z roku 1523 v Praze, kdy paní Lidmile z Malečína, manželce Pavla Skalského z Jenštejna, zemřelo malé dítě. Matka poté obvinila Annu, manželku bakaláře Jana Mladečky, písaře desetipanského úřadu, že pomocí čarovných machinací „jí její dítě umořila a tak vo hrdlo připravila“. Šetření případu ukázalo, že matka na radu některých žen své churavé dítě vykoupala v odvaru z bylin a ten odvar pak vyčila o několik ulic dále, a to v pověrečné víře, že odvar dokáže z do-

⁸⁰ T k á ě, *Liber informationum*, str. 273—274, čís. 249.

⁸¹ T k á ě, *l. c.*, str. 77—78, 271—273, čís. 74, 247 a 248.

mněle očarovaného dítěte jeho nemoc „vytáhnout“, a bude-li ten odvar vylit na jiném místě, „sedne“ pak nemoc na někoho jiného. Bakalářova manželka zpozorovala náhodou Lidmilu, jak koupel vylévala. Protože však sama dostala strach, aby její vlastní dítě nebylo takto očarováno, sebrala tu vodu i s vyvařenými kořínky a bylinami, odnesla to vše na hřbitov, aby takto zneškodnila jejich domnělou kouzelnou moc. Soudní projednávání případu ukázalo, že obě ženy se z pověrečné přestrašenosti navzájem podezíraly z čarodějnictví. Soudní výrok v tomto případě vyzněl nakonec rozumně. Konstatovalo se v něm, že „vší této nesnáze a pře původ jest domnění zlé“ a že „takoví nářkové z obojí strany bez důvodu staly se z domnění, že na obě strany jim jich cti a dobré pověsti ke škodě nejsou a býti nemají nyní i v časích budoucích a věčně.“⁸²

Dále možno uvést případ tří žen z roku 1519 v Třeboni, které byly obviněny z čarodějných rejdů a byly proto uvězněny. Jedna z nich byla pastýřka a naučila prý ostatní dvě ženy čarovat. Učila prý je, „což vie najhoršíého . . . kterak duom ostutditi mají, člověčí, tistí (= z feny) kosti aby pod práh zakopaly a nějaká slova k tomu.“ Nezachoval se sice k onomu případu rozsudek, zdá se však, že tehdejší pán na Třeboni, Petr z Rožmberka, nedopustil příliš tvrdý ortel.⁸³

Zatímco v Čechách a na Moravě jsme v průběhu 15. a začátkem 16. století svědky toho, že čarodějnictví se tu před soudy projednávalo celkem zřídka a namnoze rozumně, kdy obžalovaní, pokud se těšili dobré pověsti, mohli být zbaveni obvinění namnoze jen za pomoci jednoduché přísahy, vyvíjely se soudní procesy v téže době ve Slezsku méně příznivě. Tak například v městě Vratislavi a jeho širším okolí se v letech 1456—1503 setkáváme s procesy s čarodějnicemi končícími poněkud hůře a tragičtěji, než jsme tomu zvyklí v téže době v Čechách anebo na Moravě. Ukázalo se, že magdeburské právo, jehož mladší verzí se tehdy ve Vratislavi řídili, tamní koňšely nabádalo ve věci čarodějnictví k trochu tvrdšímu postupu než tomu bylo v ostatních zemích Království českého. Zdá se, že ostřejší postup vyplýval zejména z té skutečnosti, že husitství se ve slezské oblasti nedokázalo dosti hluboko prosadit a v důsledku toho tu v málo porušeném stavu zůstaly zachovány staré struktury vytvořené inkvizicí. Naznačená okolnost se pak pravděpodobně promítla také v poněkud zpřísněném přístupu k čarodějnictví v oblasti vratislavského biskupství a knížectví. Tak roku 1456 byly v městě Vratislavi utopeny dvě ženy za to, že připravily o život dva muže, jejichž lásku se bláhově pokoušely získat pomocí kouzelných prostředků. O rok později byla jedna žena z Vratislavi odsouzena k trestu vyhnání z města za to, že byly u ní v domě zjištěny kouzelné prostředky. V roce 1458 byl v témž městě upálen lupič, který loupil v kostele a dostal prý od jedné ženy z Opavy kouzelné byliny, s jejichž pomocí se měly zámky na kostelních vratech samy od sebe otevřít.

⁸² C. Merhout v Českém lidu IX, str. 367—368; Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti*. Praha 1911, I, s. 241—244. Jiný proces se v Praze udál 1525, kdy Dorota, žena kožešníka Klimenta, pohnala před soud vinopalnici Kateřinu, že o ní rozhlašovala, že je čarodějnicí (Český lid IX, 368—369).

⁸³ Archiv český XIV, s. 306—307, čís. 2185. Rozumné stanovisko Rožmberkovo vyplývá totiž z dopisu z 24. 8. 1519, který jeden panský úředník Petrovi z Rožmberka ve věci obviněných tří žen zaslal.

V roce 1482 a 1485 byly celkem čtyři ženy pro používání čarodějných prostředků z města Vratislavi vypovězeny; v roce 1499 stihl podobný osud další dvě a roku 1503 ještě jednu ženu. Je všechny stihl trest věčného vyhnanství, který byl však rozhodně přijatelnější než trest smrti, který před tím v roce 1481 postihl jednu ženu, která byla utopena za to, že prý použitím čarovných prostředků přivodila smrt jednoho muže.⁸⁴

Vidíme, že Vratislavští ukládají trest smrti za čarodějnictví zpravidla v případech, kdy po použití kouzelných prostředků byla způsobena něčí smrt. V ostatních případech se sahalo obyčejně k trestu věčného vyhnanství. Příklady pro osvobození z obvinění na základě očistné přísahy tu zatím nevyšly najevo. V tom si ve Slezsku počínali drsněji než tomu bylo v Čechách a na Moravě.

Máme-li na závěr shrnout celkové poznatky o přístupu našich zodpovědných soudních míst k otázce čarodějnictví, můžeme nakonec povědět, že počet soudně projednávaných případů není do roku 1526 nijak vysoký. Naše soudy, i když nepopíraly reálnou možnost očarování, nepropadly tehdy ještě při dodržování akuziční formy soudního řízení bizarní a fantasmagorické koncepci maleficia, tak jak ji vytvořila a zformulovala scholastická teologie a jak se jí pak chopila tvrdá a nelitostná inkviziční soudní praxe, která u našich městských soudů začala zobecňovat až ke konci 16. století. Za onen vcelku příznivý vývoj v otázce čarodějnictví vděčíme jednak okolnosti, že stálá papežská inkvizice u nás mohla zakotvit poměrně pozdě a že jejímu plnému uplatnění v našich poměrech zabránil rozmach husitského revolučního hnutí, které ve svých praktických důsledcích dokázalo zabránit rozvoji pronásledování čarodějnic v masovějších rozměrech v našich zemích. Takže v našich poměrech se nejen do roku 1526, nýbrž až hluboko do 17. století nemůžeme „pochlubit“ podobným honem na domnělé čarodějnice, jak to můžeme pozorovat v některých západoevropských zemích, jako např. v Německu anebo ve Francii, kde se poměrně brzo projevil neblahý vliv proslulé ostudné bully Inocence VIII. „Summis desiderantes affectibus“ z roku 1484 a účinek přímo obludné knihy „Kladivo na čarodějnice“ (*Malleus maleficarum*) vydané 1486 dvěma německými inkvizitory a zároveň příslušníky dominikánského řádu, Jindřichem Institorisem a Jakubem Sprengerelem.⁸⁵

Střízlivost v posuzování čarodějnictví si naše soudní instance zachovaly po celé 16. století. Takže kruté rozsudky vynášené v souvislosti s tímto

⁸⁴ S o l d a n - H e p p e - B a u e r I, 490—491; Hansen, Quellen str. 569, 582, 583, 596 a 598. — I v Čechách se můžeme občas setkat s trestem vyhnanství za čáry, jak o tom svědčí případ z Prahy v r. 1513; sr. Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, 350. Vratislavský konšelský soud byl vrchním právem pro některé soudy na severní Moravě a ve Slezsku, jako pro olomoucké, hlubčické, krnovské, opavské, ostravské a těšínské právo; sr. k tomu V. Prasek, *Organizace práv magdeburských na severní Moravě a v rakouském Slezsku*, Olomouc 1900.

⁸⁵ Sr. k tomu H a n s e n, *Quellen*, s 24—27 a 360—408; t ý ž, *Zauberwahn*, s. 467—496. Není bez zajímavosti, že Jindřich Institoris se odebral začátkem 16. století na Moravu a pokoušel se tu bojovat proti příslušníkům jednoty bratrské, mezi nimiž si však za své primitivní a křupanské metody práce vysloužil nesmrtelnou ostudu. Jako 75 letý stařec umírá posléze pln zklamání a zatrpklosti nad svým neúspěchem na půdě „kacířské Moravy“, a to buď v Brně nebo v Olomouci; sr. H a n s e n, *Quellen*, str. 394.

„zločinem“ byly tehdy u nás dosti řídké, což do značné míry souviselo s poměrně pozdním pronikáním inkvizičního způsobu vedení procesu do soudní praxe našich městských soudů. Charakteristickým rysem pro nanačtené období dále bylo, že z široké palety zločinů a provinění projednávaných v té době před našimi soudy tvořila čarodějnická problematika celkem nepatrné procento. Při tom způsob vedení procesů i vynesené rozsudky se nevyznačovaly žádnou nezvyklou krutostí, takže čarodějnické procesy nepředstavovaly tehdy v našich zemích žádný zvláštní dobový „horror“. Situace se v tom zhoršila až po třicetileté válce, kdy také v našich zemích, obzvláště pak na severní Moravě a ve Slezsku, došlo k masovému „honu na čarodějnice“, který v celé zemi vyvolal hrůzu a zděšení.⁸⁶

⁸⁶ Sr. k tomu m ů j článek citovaný výše v pozn. 75.

DAS HEXENWESEN UND SEINE VERFOLGUNG IN DEN BÖHMISCHEN KRONLÄNDERN BIS 1526

Im Frühmittelalter wurde das Zauberei- und Hexenwesen meistens als ein Relikt aus den sog. heidnischen alten Zeiten betrachtet, das sich dem von der herrschenden Feudalklasse geförderten Christianisierungsprozeß als eine hemmende Kraft in den Weg zu stellen schien. Für die Ahndung und Bestrafung des Zauber- und Hexenwesens waren in jenem Zeitabschnitt daher größtenteils kirchliche Instanzen zuständig, die sich hiebei erzieherischer Kirchenstrafen zu bedienen pflegten, meistens in der Form einer Buße, einer zeitbegrenzten Fernhaltung vom Empfang der Sakramente und drgl. Härtere Strafen waren damals in unserem Königreich nicht üblich; das bezeugen z. B. auch zwei Quellen aus der Wende des 11. und 12. Jahrhunderts — das Homiliar des Bischofs von Prag und der Canon poenitentialis.

Eine neue Plattform für eine viel strengere Verfolgung des Hexenwesens wurde erst durch die Schaffung einer ständigen (päpstlichen) Inquisition und zugleich unter dem steigenden Einfluß der scholastischen Lehre, die zu guter Letzt das Hexenwesen dem Ketzertum praktisch gleichgestellt hatte und dafür auch die Höchststrafe kategorisch verlangte. Jener Umschwung zeichnete sich hierin besonders im europäischen Westen ab, wo die brutale Inquisitorenpraxis ziemlich bald einsetzte, die jedoch glücklicherweise von den böhmischen Kronländern nicht nachgeahmt wurde und erst nach einer größeren Verspätung auch bei uns zu Worte kam.

Es war kein Zufall, daß unseren Ländern eine massenweise gehandhabte Hexenjagd so lange erspart geblieben ist. Es gab hier nämlich zwei wichtige Faktoren dazu, die einer brutalen Massenverfolgung von Hexen eine längere Zeit entgegenzuwirken vermochten. Erstens wurde im Vergleich zum europäischen Westen die (päpstliche) Inquisition bei uns spät eingeführt; es gelang ihr erst seit 1318 hier Fuß zu fassen und ist da zugleich auf einen harten Widerstand gestoßen, der nicht so leicht zu bewältigen war. Darauf folgte die wohlbekannte revolutionäre Hussitenbewegung, die zur Inquisition ausgesprochen feindlich eingestellt war und darüber hinaus derselben bei uns auf längere Zeit das Handwerk gelegt hatte. Dies brachte dann eine positive Auswirkung auf eine vernünftige Beurteilung von Zaubereidelikten bei unseren Gerichtsinstanzen ein, besonders bei den weltlichen (meistens städtischen) Gerichten, bei denen sich das vom Ausland her propagierte neue Inquisitionsverfahren ziemlich lange nicht durchzusetzen vermochte. — Zweitens war es für unser Problem überaus wichtig, daß das Akkusationsverfahren im böhmischen Gerichtswesen für einen längeren Zeitabschnitt eine geradezu dominierende Stellung eingenommen hatte, wogegen in den westlich gelegenen Nachbarländern das Inquisitionsverfahren bereits vorherrschend war. Das hatte dann zur Folge, daß bei uns die anderswo so gefürchtete Tortur sehr umsichtig und wirklich moderiert zum Einsatz kam, was natürlicherweise für den Ausgang der wegen Zaubereidelikte eingeleiteten Gerichtsverfahren sich wohltuend und menschlich mild auszuwirken pflegte. Ein Angeklagter konnte in jener Zeit durch einen abgelegten Eid (resp. Expiationseid) der Anklage wegen Zauberei entlastet werden und dies im Falle einer Bezüchtigung, er hätte durch Anwendung von Zaubermitteln den Tod eines anderen Menschen verursacht. Zur Ablegung eines derartigen Eides genügte bloß einen guten Ruf zu genießen und nicht bei frischer Tat ertappt zu werden.

Aus obangeführten Beweggründen waren in den böhmischen Kronländern harte Todesurteile wegen Hexerei vor 1526 wirklich rar und dasselbe galt weiter bis zum Ende der siebziger Jahre des 16. Jahrhunderts, als sich das Inquisitionsverfahren schließlich auch in der Kodifikation der Stadtrechte durchsetzte, die 1579 durch Pavel Kristian z Koldína geschaffen wurde.